

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Katholiek in de Republiek : subcultuur en tegencultuur in Nederland, 1570- 1750

Lenarduzzi, C.M.

Citation

Lenarduzzi, C. M. (2018, October 25). *Katholiek in de Republiek : subcultuur en tegencultuur in Nederland, 1570- 1750*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/66483>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/66483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/66483> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Lenarduzzi, C.M.

Title: Katholiek in de Republiek : subcultuur en tegencultuur in Nederland, 1570- 1750

Issue Date: 2018-10-25

Hoofdstuk 2 Het spoor terug. *De glippers van 1572*

Inleiding

Al in hun eigen tijd werden de Leidse katholieken die liever in ballingschap gingen dan onder het juk van de ‘ketteren’ te moeten leven, aangeduid als glippers.¹ Zo ook door de katholieke polemist Franciscus Dusseldorpius, maar dan zonder de negatieve weerklink die bij sommige van zijn tijdgenoten is te vinden. Integendeel, in zijn *Annales* richtte hij zijn giftige pijlen juist op de rebellen. Toen de glippers, de ‘fugitivos’, na de Pacificatie van Gent naar huis terugkeerden, kwelden de rebellen hen met duizend-en-één beledigingen en dreigden zij de teruggekeerde ballingen te onteigenen als zij niet snel een eed van trouw aan het nieuwe gezag zouden zweren.² De laaghartige houding van de rebellen contrasteerde hij met het edelmoedige optreden van de glippers die, nadat Haarlem in 1573 voor de Spaanse druk was bezweken, veel ter dood veroordeelde bezetters uit handen van hun beulen reddden.³ Het is geen wonder dat Dusseldorpius zich zo uitliet. Als kind was hij zelf met zijn moeder hun woonplaats Leiden ontvlucht toen de geuzen in 1572 aan hun opmars in Holland begonnen. Zijn zeer vrome en koningsgezinde moeder nam met haar jonge zoon de wijk naar Brabant, daarmee gehoor gevend aan de oproep van de Hertog van Alva aan alle koningsgezinde Nederlanders om de rebellerende steden te verlaten.⁴ Dusseldorp bewaarde om meer dan één reden slechte herinneringen aan deze ballingschap. Boven op de traumatische ervaring die het verlaten van zijn vertrouwde omgeving ongetwijfeld was geweest, kwam nog de ongastvrije ontvangst door de Brabanders. Die ‘verwelkomden’ de glippers met hoongelach en hechtten weinig geloof aan hun verhalen over de ketterse wreedheden. Deze houding bezorgde hem

¹ Aldus Johan Huizinga in zijn herdenking van het Leids ontzet op 3 oktober 1942 in het gijzelaarskamp Sint-Michielsgestel, p. 5.

² Dusseldorpius, *Annales*, dl. 1, fol. 440-441. Over Dusseldorpius en zijn *Annales* zie de Appendix.

³ Ibidem, fol. 327.

⁴ Ibidem, fol. 290-293. Hier vermeldde Dusseldorpius ook hoe onverstandig die oproep van Alva was. De koningsgezinde katholieken weken massaal uit naar Utrecht, Amsterdam of het Zuiden (volgens Dusseldorpius vertrokken uit Den Haag alleen al 4.000 katholieken), zodat onvoldoende tegenwicht kon worden geboden aan de opstandelingen. De achtergebleven katholieken kozen uit angst om hun bezit te verliezen de kant van de rebellen. Dusseldorpius zag dit echter niet als een fout van Alva zelf, maar schreef de ongelukkige oproep op het conto van zijn adviseurs. Hun adviezen waren zo slecht dat Dusseldorpius betwijfelde of zij wel te goeder trouw waren; fol. 291.

een levenslange afkeer van dit ‘ijdele en leeghoofdige volkje’.⁵ Na het sluiten van de Pacificatie van Gent keerden moeder en zoon terug naar het vertrouwde Leiden, maar niet ten koste van hun loyaliteiten: zij bleven hun leven lang trouw aan de kerk van Rome en de koning van Spanje.⁶ Dusseldorpius klom zelfs op tot de hoogste regionen van de Hollandse Zending. Als gevolg van zijn sterke betrokkenheid bij de katholieke zaak waande hij zich, terecht of onterecht, in toenemende mate onveilig in de Republiek. Uiteindelijk koos hij er in 1615 voor om vrijwillig in ballingschap te gaan naar Keulen. Niet alle glippers volgden hetzelfde pad als moeder en zoon Dusseldorpius. In dit hoofdstuk volg ik het spoor van enkele van deze standvastige katholieken van het eerste uur, die na het uitbreken van de Opstand huis en haard verlieten om trouw te kunnen blijven aan hun geloof en vorst. Hoe verging het hen na hun verbanning; bewaarden hun kinderen en kleinkinderen de katholieke erfenis; zo ja, welke strategieën volgden zij dan? Het antwoord op deze vragen belicht welke katholieken zichzelf als lid van de katholieke subcultuur beschouwden, hoe zij die keuze tot uitdrukking brachten en welke onderlinge verschillen er bestonden.

Joost Buyck: ‘Aemstels roem en puick’

Een van de meest prominente katholieke ballingen die we kennen, is Joost Sybrantszn Buyck (1505-1588), afkomstig uit een voornaam en vermogend Amsterdams geslacht en de langstzittende bestuurder die het vroegmoderne Amsterdam ooit heeft gekend.⁷ **[Afb. 1 Anoniem, kopie naar Dirck Barendsz., *Portret van Joost Sybrantsz. Buyck, 1600-1649, Amsterdam Museum, inv.nr. SA 3005.*] Sinds 1532 was Joost Buyck in steeds wisselende functies onafgebroken lid van de magistraat. Maar liefst zeventien maal bekleedde hij het**

⁵ Ibidem, fol. 292: ‘homines vani et [...] stolidi’.

⁶ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 84: ‘[...] dum annis 1573 et deinceps usque ad pacem Gandavensem religionis et regis caussa profugus sum cum matre mea [...]’

⁷ Joost was een oudoom van de bekende Jacob Buyck (1545-1599), die ten tijde van de Alteratie pastoor was van de Oude Kerk. Samen met enkele vooraanstaande katholieke Amsterdammers kwam Jacob Buyck via wat omwegen terecht in het Duitse Kalkar, toentertijd een populair toevluchtsoord voor katholieke ballingen. De prereformatorische religieuze voorwerpen die deze Romegetrouwe Amsterdammers op hun vlucht meenamen, bevinden zich nog steeds in de St. Nicolaikirche in Kalkar, als stille getuigen van hun ballingschap. Zie hierover Janssen, *The Dutch Revolt and catholic exile*, p. 1-6, 168-169. Jacob Buyck stierf in 1599 als pastoor van de Aldegondiskerk in Emmerik. Hoewel Jacob verreweg de bekendste loot aan de stamboom Buyck is, blijft hij in dit hoofdstuk buiten beschouwing omdat hij nooit meer naar de Republiek terugkeerde – anders dan de hoofdpersoon van dit hoofdstuk, die zijn ballingschap in de Republiek uitzat.

burgemeesterschap, waarvan vier keer als presiderend-burgemeester.⁸ In die laatste hoedanigheid had hij in 1549 Filips II de eed afgenomen. Deze gebeurtenis werd in 1612 nog steeds met trots aangehaald door Buycks zoon Pompejus (1550-?). In een notariële akte, waarin hij op verzoek van de naar Spanje geëmigreerde Amsterdammer Nicolaas Rijser getuigde over diens katholieke- en koningsgezindheid, liet hij ook zijn eigen achtergrond optekenen:

Seggende de voors deposant voor redene van wetenschappe, dat hij is een ingeboren burger deser voors stede ende een zoone van z. Joost Buyck, diewelcke met hem getuyge ende zijne twee andere zoenen in de voirs Alteratie (als hij nu lange jaeren vroedschap, greferier, schepen ende eijntlick tot zeventien malen burgemeester hadde geweest) mede beneffens de andere magistraten ende geestelickheijdt uyt de selve stede is gezett, zijnde deselve zijne getuygens vader int jaer 1549 presiderende burgemeestere ende dieghene geweest die den voirs Con. Majesteijt van Spangien in zijne huldinge binnen de voirs stede den gewoenlicken eedt afgenomen heeft [...]⁹

Ook al stonden de Spaanse vorst en het katholieke geloof inmiddels in een kwaad daglicht, binnen de familie Buyck bleef de eedafneming een eervolle herinnering aan hun vroegere maatschappelijke status. [Afb. 2 **Barent de Bakker, naar een tekening van Hermanus Petrus Schouten, Burgemeester Joost Buyck van Amsterdam neemt Filips II de eed af, 1549, 1780-1782, Rijksmuseum Amsterdam inv.nr. RP-P-OB-78.533.**]

In de vroege ochtend van de 26^e mei 1578 kwam er een smadelijk einde aan Joost Buycks indrukwekkende loopbaan. De gecommitteerden van de Staten van Holland en de stedelijke schutterij, ondersteund door ‘het peupel in oproer uytberstende’, dwongen toen de Alteratie van Amsterdam af, die een einde maakte aan de religievrede die eerder dat jaar in de Satisfactie van Amsterdam was bedongen als voorwaarde voor Amsterdams overgang naar de prins van Oranje.¹⁰ De gehele Spaansgezinde en ‘sincere catholijcke’ regering werd afgezet en

⁸ Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*, dl. 1, p. 61; B.J.M. de Bont, *Genealogische en biographische mededelingen over de voorouders en afstammelingen van Joost Buyck Sybrantsz, ridder, schepen, raad en burgemeester van Amsterdam van 1532 tot 1578*, Amsterdam 1902, p. 26 heeft het over achttien keer.

⁹ In de akte staat niet vermeld waarom Rijser het getuigschrift over zijn katholieke achtergrond nodig had. Wellicht om in Spanje een bepaalde functie of ingang te verkrijgen. Citaat en vindplaats van de notariële akte in Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*, dl. 1, p. 90.

¹⁰ Over de Alteratie zie J. ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, 8 dln., Amsterdam 1879-1893, dl. 7, p. 333-415; H. Brugmans, *Geschiedenis van Amsterdam*, 6 dln., tweede druk Utrecht / Antwerpen

per schip de stad uit gezet. Enkele priesters en alle minderbroeders was eenzelfde lot beschoren. De uitgezette Amsterdammers werden aan de Diemerzeedijk weer aan wal gezet, de plaats waar normaal gesproken verbannen misdadigers naar toe werden gestuurd. Door de katholieke loyalisten op dezelfde manier te behandelen, werden ze in feite op één lijn gesteld met criminelen. Zo werd Amsterdam als het ware ritueel gereinigd van ‘onzuivere’ (dat wil zeggen: katholieke) elementen.¹¹ In katholieke kring was men diep geschokt over de uitzetting. Op een destijds door Joost Buyck geschreven kroniek over de gebeurtenissen in Amsterdam in 1535, tekende een anonymus aan:

Den 26sten Mey 1578 hebben de opcomende Geusen tegen accoort, trouw ende eerlykheyt, de oude Amsterdamse magistraet, Joost Buyck ende d’anderen in een schip weggevoert ende ’t raethuys ende de Kercken ingenomen.¹²

Met groot gevoel voor drama besteedde Franciscus Dusseldorpius in zijn *Annales* over het jaar 1578 ruim aandacht aan de uitzetting:

Zij hebben de gehele magistraat, zoals deze in vergadering bijeen was, in de boeien geslagen en hen publiekelijk ter bespotting door de straten buiten de poorten gevoerd en de poorten gesloten, terwijl zij de ballingen op straffe des doods verboden ooit nog in de stad terug te keren. En dit geschiedde met zoveel haast dat zij [de ballingen, CL] niet eens afscheid mochten nemen van hun vrouw en kinderen, noch hun huiselijke aangelegenheden mochten regelen of reisgeld ophalen, zodat de meesten van hen net genoeg geld bij zich hadden om een avondmaal in een herberg te kunnen betalen.¹³

1972-1973, dl. 2; Henk van Nierop, ‘Van Wonderjaar tot Alteratie, 1566-1578’, in: Marijke Carasso-Kok (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, dl. 1, *Een stad uit het niets*, Amsterdam 2004, p. 451-481. Citaat in J. Wagenaar, *Amsterdam en zyne opkomst, [...], elfde stuk*, Amsterdam 1767, p. 165-170 (citaat op p. 166), ‘Egt verhaal van de buitengewone verandering der Regeeringe van Amsterdam, op den negen en twintigste May des jaars 1578 [...] grootendeels geschreven door den secretaris Jacob de Haan [...]’.

¹¹ Janssen, *The Dutch Revolt and catholic exile*, p. 81.

¹² Citaat in D.C. Meijer, ‘De zegepraal der hervorming te Amsterdam’, in: *De Gids* 42 (1878), p. 76-113, spec. 109. Volgens Meijer meende Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, dl. 7, ten onrechte dat de aantekening van de hand van Joost Buyck zelf was. De kroniek van Joost Buyck was getiteld ‘Nieuwe Maren, beghonnen mit dat jaer van anno 1534’; een transcriptie in: P. Scheltema, *Aemstel’s oudheid of gedenkwaardigheden van Amsterdam*, dl. 2, Amsterdam 1856, p. 57-75.

¹³ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 1, fol. 469: ‘[...] atque ita discesserunt, statimque reversi universo magistratui, sicuti congregatus erat, manus injiciunt et publice per plateas illusos extra portam deducunt portasque claudunt, interdicentes sub pena capitis, ne unquam in civitatem redeant; idque

Kort daarna, vervolgde Dusseldorpius, werden de geestelijken eveneens te voet door Amsterdam gevoerd, terwijl ze werden geslagen en met mest besmeurd door de teruggekeerde protestantse ballingen. Op de Nieuwe Brug werden ze op een schip gezet.¹⁴ Helemaal op de hoogte was Dusseldorpius niet want hij liet de katholieke magistraat te voet in plaats van per boot de stad verlaten; volgens hem huurden ze buiten de stadspoorten zelf een boot om naar Diemen te varen.

Dusseldorpius laste nog een kleine anekdote in om de lezer duidelijk te maken dat het geweten van de ballingen schoon was:

Onder het varen (en kijk wat voor een rust zij door hun onschuldige geweten uitstraalden) zei Henricus Sillingius [Hendrick Dircksz., CL] lachend tot Joost Buyck: ‘wij hebben die cruywagen vergeten, Joost’ [...]. Toen zij namelijk tijdens de belegeringen, terecht beducht voor opschudding, gewoon waren om slechts bekenden en bloedverwanten in de magistraat op te nemen, zeiden de verbitterde ketters en verdachte personen dat zij [de raadsleden] elkaar met een kruiwagen in de Raad brachten.¹⁵

Dusseldorpius’ impliciete boodschap was dat de ontspannen houding van de katholieke regenten gunstig afstak bij het furieuze optreden van de ‘kettters’; zij stonden op een hoger moreel plan.

De katholieke ontzetting over de verbanning ging niet over. Nog ruim zestig jaar later riep de priester-geneesheer Antonius Schellingwou (1604-1651) in beeldende bewoordingen

factum tanta festinatione ut nec uxoribus liberisque valedicere, nec domui suae disponere, nec pecuniam in viaticum sumere permitterentur, ita ut plerique ipsorum vix tantum penes se haberent quo cenam in hospitio redimere possent.’

¹⁴ Ibidem, fol. 470.

¹⁵ Ibidem, fol. 469-470: ‘In illa cum essent (vide quanta quiete conscientiae securitas) ridens Henricus Sillingius ad Judocum Buyckium ait (wij hebben die cruywagen vergeten, Joost): Judoce obliti sumus assumere nobiscum redulam promotoriam nostrum. Cum enim tempore obsidionis turbas orituras merito vererentur nonnisi bene notos et sanguine sibi iunctos in magistratum cooptare solebant, quod heretici vel suspecti aegre ferentes dicere solent, eos invicem reda promotoria se in magistratum vehere.’ Met Henricus Sillingius bedoelde Dusseldorpius volgens Fruin de burgemeester Hendrick Dircks; Fruin, *Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales, 1566-1616*, p. 551. Inderdaad komt op de lijst met uitgezette burgemeesters de naam Sillingius niet voor; zie de lijst van Antonius Schellingwou, die hij in 1649 in zijn beschrijving over de uitzetting had opgenomen; zie n.16 hierna. Op welke belegeringen Dusseldorpius in deze passage doelde, blijkt niet uit de tekst. Wellicht gaat het om de Aanval op Amsterdam uit 1577, maar hij zou ook meer algemeen kunnen verwijzen naar de pogingen van de geuzen om Amsterdam via blokkades aan de zijde van de Opstand te dwingen.

het onrecht, dat ‘de oude uytghesette Catholijcke regenten van Amsterdam’ was aangedaan, in herinnering:

In het selffde Jaer [1578, CL] Tyranniseerden sy [de geuzen, CL] d’Oude Regenten ende de beste heeren van Amsterdam; ende dreyghdense te willen sleypen buyten de Stadt na’t Galgeveldt / ende daer op te hangen [...] Eyndelijck men leydese tusschen twee heggen soldaten door / ende wierpense aen den Dam, de wereltsche heeren in een schip / ende de Gheestelijke heeren met de Minre-broeders in een ander schip; die allegader geene andere rekeninge en maeckten / dan dat de meyninge was / de schepen met hun allen buyten den boom / in den gront te booren. Doch sy lietense varen van de Nieuwe-brugh af na ’t Y toe, ende soo na Diemers-dijck ende verder: ende dat sonder roer ende mast, op Gods genade.¹⁶

Anders dan deze verhalen doen geloven, was de verbanning in werkelijkheid toch vooral een symbolische daad waar geen druppel bloed aan te pas kwam. Niettemin kozen de meeste ex-magistraten eieren voor hun geld en weken uit naar andere steden of zelfs naar het buitenland. ‘Sommigen meer onverschrokken raadsleden’, zoals Dusseldorp meldde, durfden in Holland te blijven en vertrokken naar Haarlem en Leiden, waar belangrijke Amsterdamse kolonies ontstonden.¹⁷ Joost Buyck vestigde zich in Leiden, ‘in ’t huijs opt Steenschuijr over de Oesterlingplaets’, waar hij de rest van zijn dagen zou slijten.¹⁸ Hij stierf in 1585 op hoge leeftijd zonder zijn geliefde Amsterdam nog ooit te hebben teruggezien. Pas in de dood werd Joost Buyck met zijn geboortestad herenigd, toen zijn lichaam onder het luiden van klokken werd bijgezet in het familiegraf in de Nieuwe Kerk, ‘sijnde een dubbel graff onder twe[e] steenen, d’een grau d’ander blau, noorder ommeganck, gemerckt I.B’.¹⁹

¹⁶ [Antonius Schellingwou], *Op-Comste der Neder-lantsche Beroerten*, Münster 1642, p. 100-101. In de derde druk van de *Op-Comste*, Keulen 1649, p. 131 vermeldde Schellingwou 27 namen van leden van de Spaanse factie die op 26 mei 1578 per schip de stad werden uitgeleid. Volgens S.A.C. Dudok van Heel, ‘Waar waren de Amsterdamse katholieken in de zomer van 1585?’, in: *Jaarboek Amstelodamum* 77 (1985), p. 13-53, spec. 33, is deze lijst niet helemaal correct maar blijft Schellingwou desondanks onze belangrijkste bron met betrekking tot de uitgeleidingen van 1578. We mogen aannemen dat de *Op-Comste* een veel gelezen werk was: het werd nog tijdens het leven van Schellingwou vijfmaal herdrukt.

¹⁷ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 1, fol. 470: ‘nonnulli etiam audentiores in Hollandiae civitatibus domicilia fixerunt’; Dudok van Heel, ‘Waar waren de Amsterdamse katholieken?’, p. 13-25, 34.

¹⁸ Stadsarchief Amsterdam (SAA), Archief van de familie Buyck, toegang 1468, inv.nr. 13, Wilsbeschikkingen van Joost Sijbrandsz. Buyck, en enige verklaringen daaromtrent, 1579-1588. Zie ook De Bont, *Genealogische en biographische mededelingen Joost Buyck*, p. 27.

¹⁹ Citaat in De Bont, *Genealogische en biographische mededelingen Joost Buyck*, p. 27.

Joost Buyck liet verschillende testamenten opmaken, het laatste verleden te Leiden op 7 mei 1587. Uit dit testament blijkt hoe veel belang hij eraan hechtte dat zijn Amsterdamse huis bij de Jan Roodepoort in de familie bleef:

Es mede uiijterst wille van hem testateur dat het huijs ende erf staende ende gelegen binnen de stadt Amstelredamme aende veste tusschen de graft ende stadtsmuieren daer inne hij testateur met Sijbrant Buijcken zijn soen gewoend heeft, mitsgaders ses tampeten ende een tampeet schoerstijn cleet in de groote zaele der voirs huijsinghe dienende, bij sijne kindren tot eere van hem ende henluijden bewoont en gebruijckt sal worden *ende bij nijemant anders*.²⁰

Zolang een van zijn kinderen in leven was, moest het ouderlijk huis in diens bezit blijven. In een eerdere wilsbeschikking van september 1579 had Joost al vastgelegd dat zijn vroegere woning aan zijn zoon Sybrant zou toevallen, onder de uitdrukkelijke bepaling dat deze het huis alleen mocht overdragen aan zijn kinderen. In zijn testamentaire beschikkingen gaf Joost dus uiting aan zijn wens om de banden tussen het geslacht Buyck en de stad Amsterdam in stand te houden. Maar impliciet getuigden zij ook van Joosts geloof in een spoedige katholieke restauratie. Tot aan zijn dood was Joost er blijkbaar van overtuigd dat de breuk met het katholieke verleden van de stad Amsterdam binnen afzienbare termijn zou worden geheeld. De familie Buyck en de katholieke kerk zouden dan in ere worden hersteld, waarna de Buycken triomfantelijk naar hun geboortestad zouden terugkeren – voldoende reden om het voormalige ouderlijk huis in de familie te houden. Wellicht speelde ook de overweging die de Amsterdamse weduwe Brecht Luycas in 1592 aanvoerde een rol. Luycas koos ervoor om in Amsterdam te blijven ondanks haar verlangen om in een katholiek land te wonen omdat zij bevreesd was dat anders haar huis zou worden geconfisqueerd ten behoeve van de gereformeerde zaak. Door katholieke conventikels te organiseren in haar huis ondermijnde ze de gereformeerden van binnenuit.²¹ Hoe dit ook zij, aan de wens van stamvader Joost is eeuwenlang gehoor gegeven: tot 1741 behoorde het huis toe aan de familie – lang nadat de hoop op een katholiek herstel was verdampt.²²

²⁰ SAA, Archief van de familie Buyck, toegang 1468, inv.nr. 13. Het gaat hier om het huis aan het Singel op de noordhoek van de Jan Rodenpoortsteeg, dat al in het bezit was van Joosts vader Sybrant Buyck Sybrantszn. Zie A. de Roever, 'Het geslacht Buyck', in: *Amsterdamsch Jaarboekje voor geschiedenis en letteren* 1 (1888), p. 182-191; Dudok van Heel, 'Waar waren de Amsterdamse katholieken?', p. 14.

²¹ Janssen, *The Dutch Revolt and catholic exile*, p. 75.

²² S.A.C. Dudok van Heel, *De jonge Rembrandt onder tijdgenoten. Godsdiens en schilderkunst in Leiden en Amsterdam*, Nijmegen 2006, p. 96.

Niet alleen Joost Buyck, maar ook veel van zijn kinderen en zijn kleinkinderen bleven overwegend trouw aan de kerk van Rome. Binnen de beperkte ruimte die de overheid hen toestond, gaven zij uiting aan hun overtuiging. Joosts zoon Claes (1536-1595) was ook bereid om die ruimte op te rekken. In strijd met de door de Staten van Holland uitgevaardigde edicten, stuurde hij zijn zoons Claes jr. en Jacob naar de Universiteit van Douai in plaats van naar de protestantse hogeschool in Leiden.²³ In de Zuidelijke Nederlanden zouden zijn zoons de gedegen katholieke opleiding krijgen die veel katholieke ouders zich voor hun kinderen wensten. Hij stelde daarmee de eis van de Hollandse Zending, dat katholieke studenten zich niet zouden inschrijven aan de Leidse universiteit, boven de wet.²⁴ Het risico dat zij daarmee forse boetes zouden verbeuren, namen Claes en zijn zoons blijkbaar voor lief. In respectievelijk 1591 en 1595 promoveerden Claes jr. en Jacob in Douai.²⁵

Opvallend genoeg voeren de kinderen van zijn net zo katholieke broer Sybrant (1531-1612) een andere koers ten aanzien van hun studie. Sybrant was in Amsterdam in de politieke voetstappen van zijn vader Joost getreden. Om die reden was hij in 1578 eveneens de stad uitgezet. Ook in ballingschap volgde Sybrant zijn vader: hij week uit naar Leiden, waar hij in 1612 stierf. Net zoals na het overlijden van zijn vader, werd Sybrants lichaam naar het ouderlijk huis in Amsterdam overgebracht om vervolgens te worden bijgezet in het familiegraf in de Nieuwe Kerk onder het gelui van ‘vier clocken’.²⁶ Anders dan zijn broer, stuurde Sybrant zijn zoons Nicolaes (1573-1633) en Gerbrant (1577-1613) niet naar de Zuidelijke Nederlanden om te studeren, maar keurde hij goed dat zij zich als student aan de Universiteit van Leiden inschreven.²⁷ Dat de katholieke kerk dit mogelijk met excommunicatie zou sanctioneren, liet hen echter niet onberoerd, zoals blijkt uit een brief van Nicolaes Buyck van 20 april 1592 aan Justus Lipsius (toen hoogleraar in Leuven). Nicolaes beklagde zich bij Lipsius over het standpunt van de Leuvense theologen dat katholieke studenten in Leiden als scheurmakers moesten worden veroordeeld, zelfs als zij niet waren

²³ Cau, *Groot Placaet-Boeck*, dl. 1, p. 223-226. Zie ook Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken*, dl. 1, p. 5-6; Frijhoff, *La société Néerlandaise*, p. 53-54; Spiertz, ‘De katholieke geestelijke leiders en de wereldlijke overheid in de Republiek der Zeven Provinciën’, p. 4. Zie ook hoofdstuk 1.

²⁴ Zie hoofdstuk 1. Zie verder Lenarduzzi, ‘De religieuze spagaat van katholieke studenten in de Republiek rond 1600’.

²⁵ SAA, Archief van de familie Buyck, toegang 1468, inv.nrs. 25 en 26, universitaire diploma’s van Nicolaas Claasz. Buyck en Jacobus Claesz. Buyck.

²⁶ De Bont, *Genealogische en biographische mededelingen Joost Buyck*, p. 60.

²⁷ *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Bataviae MDLXXV-MDCCCLXXV*, Den Haag 1875, p. 30. Zie ook *Iusti Lipsi epistolae*, dl. III, ed. Sylvette Sué en Hugo Peeters, Brussel 1987, p. 258.

ingeschreven maar alleen colleges volgden. Onder verwijzing naar de onverdacht katholieke achtergrond van zijn hele familie, protesteerde Nicolaas heftig tegen deze rigide opstelling. De Leuvense theologen miskenden volgens Buyck dat vele katholieken zich uitsluitend inschreven om te kunnen profiteren van de universitaire privileges, zonder dat zij met hun inschrijving het bestaan van de universiteit op enigerlei wijze legitimeerden of verraad pleegden aan hun religieuze overtuigingen. Buyck drong er bij Lipsius op aan om de Leuvenaren van de onjuistheid van hun besluit te overtuigen en de familie Buyck daarmee te verlossen van de ‘scrupulus’ die hun geweten door toedoen van de Leuvense theologen belastten.²⁸ De keuze voor Leiden betekende dus niet dat Sybrant en zijn broer hun katholieke roots verloochenden; zij waren echter wél bereid om op dit punt een concessie te doen aan hun geloof. Dat was ook wel begrijpelijk. De studie in het buitenland was behalve in strijd met de wet ook een kostbare aangelegenheid. En de fiscale en burgerlijke vrijstellingen die met een inschrijving in Leiden gepaard gingen, waren ook aantrekkelijk.

Op een enkele uitzondering na – zoals de hierboven genoemde kleinzoon Gerbrant – kozen de nazaten van Joost leden uit andere katholieke geslachten tot hun echtgenoten.²⁹ Zo trouwde achterkleinkind Petronella Walraven van Alkmaar – wier vader na de dood van zijn vrouw priester werd – de katholieke Henricus Barentsz. Hartochvelt. In 1651 schreef deze Hartochvelt een ‘memorie van de processie van ‘t Heilig Sacrament van Mirakel uyt de Heyligher Steede Amsteldam’, waarin hij de herinneringen van zijn 91-jarige moeder aan de beroemde Mirakelprocessie vastlegde voordat deze, gezien haar hoge leeftijd, voorgoed verloren gingen.³⁰ Achterkleinzoon Eugenius Fonteijn huwde in 1640 de kleindochter van de katholieke Pieter Segerszn (1548-1603?), die in 1578 als bode van de Weeskamer werd afgezet en die in 1585 samen met 44 andere *hardcore* katholieken Amsterdam werd uitgezet, uit angst voor katholieke acties vanwege Parma’s succesvolle opmars naar Brussel en

²⁸ *Sylloges epistolatorum a viris illustribus scriptarum tomi quinque, collecti et digesti per Petrum Burmannum*, dl. 1, Leiden 1727, Nicolaas Buyck (Leiden) aan Justus Lipsius (Luik), 20 april 1592. Enkele weken later schreef Lipsius terug dat hij aan Buycks verzoek had voldaan maar dat hij nog geen uitsluitsel van de Leuvenaren had gekregen. Zijn indruk was echter dat men niet al te zwaar aan de zaak moest tillen: ‘Hoc tamen intellexi rem non tam arduam aut improbam videri quam visa iis qui censionem sane fecerunt’; Ibidem, Lipsius (Luik) aan Buyck (Leiden), 5 mei 1592.

²⁹ Volgens De Bont, *Genealogische en biographische mededelingen Joost Buyck*, p. 105 was de echtgenote van Gerbrant Buyck, Reinoutgen Cornelisdr. Hogerbeets, naar alle waarschijnlijkheid gereformeerd; hun kinderen echter katholiek.

³⁰ SAA, Archief van het Sint Ceciliacollege, toegang 767, inv.nr. 10, met achterop een lijst met kerken, kloosters en kapellen van vóór de Alteratie.

Antwerpen.³¹ In huize Fonteyn kwamen regelmatig katholieken bijeen in ‘een ghroote vergaderinge’. Ten teken dat in het huis van het echtpaar Fonteyn een huiskerk was gevestigd, hing buiten het bord van ‘de Bisschop van Uytrecht’ uit.³²

De door de Buycken gesloten huwelijken belichten hoezeer het katholieke Amsterdamse patriciaat met elkaar verbonden bleef, zoals Dudok van Heel al eerder heeft vastgesteld.³³ Op die manier werd het geloof voor het nageslacht bewaard en bleef de katholieke gemeenschap intact. Toen Joosts kleindochter Maria Wesselsdr. Buyck (1570-1604) in 1603 trouwde met Gerard Sandelijn gaf bij het ondertekenen van de huwelijksvoorwaarden een keur aan vertegenwoordigers van de Amsterdamse katholieke elite *acte de présence*: de families Buyck, Teus, Heijnen, Bam en Van Alkemade waren alle vertegenwoordigd.³⁴ Een ander voorbeeld van de blijvende onderlinge verwevenheid is het uit 1587 daterende *album amicorum* van Elisabeth Buyck (?-?), dochter van Sybrant en kleindochter van Joost.³⁵ Allerlei leden van prominente katholieke families die oorspronkelijk tot het Amsterdamse patriciaat behoorden, zoals de familie Occo, Boelens, van Alkemade en Bam (Brouwer), hebben Elisabeths album verluchtigd met tal van versjes en tekeningen. Sommige inscribenten drukten in hun bijdragen uit waar hun religieuze en politieke hart lag. Een spreuk zoals ‘En Dieu Croyes * Au Roy fideles’ laat niets aan duidelijkheid te wensen over de loyaliteit van de schrijver.³⁶ Deze loyaliteit werd overigens niet door iedere contribuant gedeeld: op de achterkant van het album staat een tekening van de Hollandse

³¹ Dudok van Heel, *Rembrandt onder tijdgenoten*, p. 55, 96; Idem, ‘Waar waren de Amsterdamse katholieken?’, p. 39.

³² Dudok van Heel, *Rembrandt onder tijdgenoten*, p. 96; De vorige eigenaar van het huis, de katholieke ijzerkoper Nicolaes Pathuys, had dit bord al aan zijn huis gehangen om aan te geven dat daar een huiskerk was gevestigd; Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*, dl. 1, p. 125.

³³ Dudok van Heel, ‘Waar waren de Amsterdamse katholieken in de zomer van 1585?’, p. 30, stelt dat de uitgezette katholieke bestuurders ook na hun verbanning hecht met elkaar verbonden bleven en in de zeventiende eeuw een aristocratische katholieke gemeenschap vormden.

³⁴ SAA, Archief van de familie Buyck, toegang 1468, inv.nr. 29, Huwelijksvoorwaarden tussen Mr. Gerard Sandelin en Maria Wesselsdr. Buyck (dochter van Wessel Cornelisz. Brouwer en Maria Joostensdr. Buyck), 1603.

³⁵ Zestiende- en zeventiende-eeuwse vrouwenalba waren eigenlijk een typisch adellijk fenomeen. Het album van Elisabeth was één van de zeer weinige vrouwenalba uit een niet-adellijk milieu; Sophie Reinders, *De mug en de kaars. Vriendenboekjes van adellijke vrouwen, 1575-1640*, Nijmegen 2017, p. 62.

³⁶ Het *Album Amicorum* is te vinden in de Bibliothèque Nationale de France, Parijs, Ms. Smith Lesouef, nr. 85. Een gedeeltelijke transcriptie in: De Bont, *Genealogische en biographische mededelingen Joost Buyck*, p.108-116, die het album heeft ingezien voordat het, zoals hij dacht, in het ongereede was geraakt. Zie ook De Roever, ‘Het geslacht Buyck’, p. 182-191.

maagd in de Hollandse tuin – na de Opstand verbeeldde dit toch vooral de vrijheid van de Republiek. Tal van niet-Amsterdamse katholieken schreven eveneens een vers of maakten een tekening in Elisabeths album, wat illustreert dat patricische katholieke netwerken niet alleen plaatselijke maar ook landelijke vertakkingen kenden. De katholieke netwerken die we uit Elisabeths album kunnen ontrafelen, lijken te corresponderen met de brede verwantschapsnetwerken van adellijke vrouwen die Sophie Reinders aan de hand van hun vriendenboekjes heeft blootgelegd.³⁷ Maar deze conclusie moet gezien de magere onderbouwing met slechts één katholiek vrouwenalbum uit een patriciërsmilieu uiteraard met de nodige voorzichtigheid worden benaderd. Het feit dat vrouwenalba uit niet-adellijke milieus een zeldzaam verschijnsel waren, zoals Reinders heeft geconstateerd, lijkt nader onderzoek ter staving van deze eerste voorzichtige conclusie te compliceren.³⁸

Ook de katholieke geestelijkheid kon rekenen op de steun van de familie Buyck. Joosts jongste zoon Poppius (1550-na 1624) leverde een bijdrage aan de wederopbouw van de katholieke clerus door in 1618 een ‘borso’ te stichten in het

collegie tot Loven, ten behoeven van eenen student die in het voors. collegie sal studeren in de filosofie ende theologie; ende sal de cost hebben als andere bursiers, tot dat sij baccalauren formatio in theologie sal wesen of anders bequaem om de kerkcke in den bisdom van Harlem te bedienen.³⁹

De kwalificatie dat de toekomstige priester in het bisdom Haarlem aan de slag moest, is een goed voorbeeld van de manier waarop katholieken hun lokale en hun religieuze identiteit verbonden. Poppius wilde een bijdrage leveren aan de instandhouding van het katholicisme maar tegelijkertijd zijn banden met het bisdom Haarlem, waar Amsterdam onder ressorteerde, bevestigen.⁴⁰ Sommige nakomelingen van Joost werden zelf priester. Gerbrandus Wilhelmus Buyck (1694-1728) was pastoor te Nes in Amstelland. Als *ex consulari familia* werd hij in 1726 door de regenten van het Maagdenhuis te Amsterdam voorgedragen als pastoor van deze

³⁷ Reinders, *De mug en de kaars*, spec. hoofdstuk 2.

³⁸ Ibidem, p. 62.

³⁹ SAA, Archief van de familie Buyck, toegang 1468, inv.nr. 22, Stukken betreffende de fundatie van beurzen aan de universiteiten van Keulen en Leuven, 1611-1733.

⁴⁰ Een dergelijke ontmoeting tussen stedelijke en katholieke identiteit komt vaker voor. Zo stichtte de vader van de katholieke advocaat en historicus Gijsbert Lap van Waveren (1596-1647) in 1588 een beurs te Leuven voor onbemiddelde studenten uit Amersfoort en Utrecht, waar de familie Lap vandaan kwam. Zie H.M.J. Müter, ‘Gijsbertus Lap van Waveren, historicus te Utrecht, 1596-1647’, in: *AGKKN* 1 (1959), p. 169-239, spec. 171; Lenarduzzi. ‘De religieuze spagaat’, p. 281-282.

instelling, maar de Amsterdamse bestuurders verkozen een jansenist boven de ‘roomse’ Buyck.⁴¹ De verwijzing naar Gerbrandus’ achtergrond in de aanbeveling geeft echter wel aan hoeveel belang er generaties later in de Amsterdamse katholieke gemeenschap nog werd gehecht aan de afstamming van Joost Buyck.

Joost Buyck werd vrijwel meteen de spil in een katholieke herinneringscultus. Zijn katholieke standvastigheid, zijn afkomst en indrukwekkende staat van dienst als regent van Amsterdam en het smadelijke einde daarvan, sprak tot de verbeelding van veel geloofsgenoten. In de eerste plaats tot die van zijn nakomelingen. De herinnering aan de aristocratische afkomst van hun stamvader diende vooral om hun gefnuikte maatschappelijke ambities te compenseren. In 1521 had koning Christiaan II van Denemarken de toen zestienjarige Joost in de adelstand verheven.⁴² Het bijbehorende wapen werd, behalve door Joost zelf, ook door zijn nazaten in ere gehouden. Maria Wesselsdr. Buyck had onder haar bezittingen ‘seven kussens met die waepen van mijn grootvader saligher Joost Buyck en een cantoorkleet van hetselfde waepen’.⁴³ Het mythologiseren van de hoogtepunten uit Joosts bestuurlijke carrière was een andere tactiek om de kwijtgeraakte status te herwinnen. We zagen hierboven al hoe zoon Pompejus in 1612 de eedafneming van Filips II memoreerde in zijn getuigschrift ten behoeve van Nicolaas Rijser. Binnen dit streven paste ook de opdracht die Sybrant Buyck rond 1690 gaf aan de schilder Isaac van Swanenburg om een serie portretten te maken van belangrijke voorouders, met stamvader Joost (naast Andries Boelen en Pompeius Occo) als middelpunt.⁴⁴ Zoals Dudok van Heel al heeft geconstateerd, was deze vooroudergalerij een strategie om het prestige en de ouderdom van het geslacht Buyck te onderstrepen en levend te houden voor het nageslacht.⁴⁵ Daarnaast symboliseerde deze

⁴¹ C.J. Gonnet, ‘Vier parochiën in de middeleeuwen. Heemskerk, Beverwijk, Zoeterwoude en Hazerswoude. Dl II Beverwijk’, in: *BGBH* 5 (1877), p. 311-439, spec. 393.

⁴² SAA, Archief van de familie Buyck, toegang 1468, inv.nr. 9, Brief van Koning Christiaan van Denemarken, waarbij Joost Sijbrandsz. Buyck in de adelstand wordt verheven (1659).

⁴³ Nationaal Archief (NA), Den Haag, Familiearchief Heereman van Zuydtwijck, toegang 3.20.23, inv.nr. 350, Holografisch testament van Maria Buyck Wesselsdr., 1604. Met dank aan Geert Janssen die mij hier op wees.

⁴⁴ De opdracht zou ook kunnen zijn verstrekt door Sybrants neef Allert Pieterszn Boelen, die door zijn oom Joost Buyck was opgevoed. Volgens Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*, dl. 1, p. 92-94, is het niet zeker van wie van beiden het initiatief nu precies uitging. R.E.O. Ekkart, *Isaac Claesz. van Swanenburg 1537-1614. Leids schilder en burgemeester*, Zwolle 1998, p. 73 meent dat Sybrant de meest voor de hand liggende opdrachtgever was. Dudok van Heel vermeldt voorts dat de familie Buyck tenminste twee series voorouderportretten liet schilderen door Van Swanenburg.

⁴⁵ Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*, dl. 1, p. 92.

vooroudergalerij ook de hoop op een spoedig katholiek herstel. De portretten gaven als het ware de boodschap af dat, zodra de katholieke orde was hersteld, deze bestuurlijke elite met haar soms eeuwenlange ervaring weer klaarstond om op het regeringspluche zitting te nemen en de bevolking van Amsterdam te dienen. Een parallel met het ouderlijk huis in Amsterdam, dat in de familie moest blijven, dringt zich hier op.

Ook Joost Buycks verre verwant en stadsgenoot Cornelis Gijsbertus Plemp (1574-1638) blikte in zijn Latijnse gedicht 'Iustus Buchius' terug op Buycks grote verdiensten voor Amsterdam en de schandelijke manier waarop de calvinisten hem daarvoor hadden 'bedankt'. Plemp nam aanvankelijk een 'gekuiste' versie van dit gedicht op in zijn in 1616 gepubliceerde bundel *Tabellae*.⁴⁶ In een ongepubliceerde versie, die hij ongeveer tien jaar later schreef, hield Plemp zijn verontwaardiging over het lot van zijn oudoom echter niet langer voor zich. Nadat hij had benadrukt hoe burgemeester Buyck destijds Filips II de eed afnam, een absoluut hoogtepunt in de geschiedenis van het roomse Amsterdam, stelde Plemp zijn einde ter discussie: 'Nadat zijn zaak is verraden door de calvinisten, dobbert Buyck / met een gammel vlot over de golven. Waarom ? Omdat hij burgemeester was.'⁴⁷

Maar ook buiten de familiekring stond Joost Buyck symbool voor het katholieke Amsterdam. Hij personifieerde zowel de bloei van de stad onder katholiek bestuur als het onrecht dat de katholieke Amsterdammers door de gereformeerden was aangedaan. In de collectie van het Amsterdam Museum bevindt zich een portret van Joost Buyck met daaronder een in het Latijn geschreven vers, dat de kern van de cultus rond de oud-burgemeester raakt (zie afb. 1).⁴⁸ De dichter bestempelt Joost als 'Pater Patriae', die wijs en trouw aan zijn religie

⁴⁶ *Cornelii Giselberti Plempii Amsterodamum Monogrammon*, Amsterdam 1616, *Tabellae*, 'Iustus Buchius', p. 185.

⁴⁷ *C.G. Plempii Poemata Deuter authographa*. Dit handschrift bestaat uit twee delen en bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, ms II A 51 en 52. Het eerste deel (A 52) is geschreven tussen 1624 en 1628; deel 2 (A 51) in 1638, Plemps sterfjaar. In het handschrift is ook het in 1616 gepubliceerde *Cornelii Giselberti Plempii Amsterodamum Monogrammon* opgenomen. Een aantal van de gedichten uit het handschrift zijn in 1631 (nogmaals) in druk verschenen onder de titel *Cornelii Giselberti Plempii Amsterodamensis Poematia Partim iterum, partim recens edita. Antverpiea Typis Tapianis. M.d.c. XXXI* (1631). Dit boek is verloren gegaan. Citaat uit 'Iustus Buchius' in ms II A 52, fol. 131: 'Traditus est re fluus lacera rate Buchius undis / A Calvinistis. cur ? quia consul erat.' Zowel deze regels als die over de eedaflegging komen in de gedrukte versie van dit gedicht uit 1616 niet voor.

⁴⁸ Dit schilderij is een kopie van het zoek geraakte zestiende-eeuwse origineel dat model stond voor Joosts portret in de vooroudergalerij. Van dit origineel maakte Jan Muller rond 1590 een prent, zie afb. 3. Op deze prent staat hetzelfde Latijnse vers als op het schilderij in het Amsterdam Museum, maar hier wordt de tekst toegeschreven aan Vopiscus Fortunatus Plempius (1601-1671). Deze Vopiscus stamde uit dezelfde katholieke patriciërsfamilie uit Amsterdam als zijn oom, de hierboven al

zijn stad bestierde, maar die ten prooi is gevallen aan het verraad van het muitende volk.⁴⁹ Van dit epitaaf maakte Joost van den Vondel omstreeks 1650, toen hij zelf ook naar het katholieke geloof was overgestapt, een dichterlijke vertaling:

Hier ziet ghy 't grijze hoofd van Burgemeester Buick,
Den Solon dezer stede, en Aemstels roem en puick,
Getrouw aen Godt en 't Recht, zijn 'burgren quam te stade'.
Noch dreef 't oproerigh grauwig, al 't eerloos opgeruit,
Dien trouwen helt des lands en vader entlijck uit:
Opdat sijn deught, door ramp ten hemel toe gesteigert,
Bij Godt ontving het loon, het welck heur d'aerde weigert.⁵⁰

Trouw aan het origineel kende Vondel aan Buyck de eretitel toe, die sinds het Twaalfjarig Bestand onlosmakelijk verbonden was met Willem van Oranje: Vader des vaderlands (waarbij 'vaderland' hier stond voor de vaderstad van Buyck, Amsterdam).⁵¹ Het schilderij dat bewaard is gebleven, is een zeventiende-eeuwse kopie van het verloren gegane zestiende-eeuwse origineel van Dirck Barendsz. Waar Buyck voor stond en wat hij representeerde was blijkbaar belangrijk genoeg om zijn portret te kopiëren en te behouden voor latere generaties.⁵² De publicatie van Vondels vers in zijn *Poëzy* (1650) gaf de herinnering aan burgemeester Buyck een nog groter bereik. [Afb. 3 Jan Harmensz. Muller, *Portret van Joost Sijbrandtsz Buyck, 1588-1628, Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. RP-P-OB 32.123*]

Buyck inspireerde niet alleen de grote Vondel maar ook minder bekende dichters. De uit Amsterdam afkomstige 'poesos et medicinae studiosus' Albertus Eufrenius (1581-1626)

genoemde Cornelis Plemp. Hij maakte naam als arts en werd hoogleraar te Leuven; P.J. Blok en P.C. Molhuysen (red.), *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* (NNBW), dl. 6, Leiden 1924, p. 1136-1137.

⁴⁹ De Latijnse tekst luidt: 'Haec est canities Batavi veneranda Solonis, / Buyckia quo gaudet Gens decorata viro. / Amsteldamaeos, sacri pars Magna Senatus, / Rexit consilio. Relligione fide. / At tandem expellit populi male suada furentis / Seditio, patriae fuit usque pater. / Scilicet ut Virtus e caelo praemia speret, / Invida quae meritis terra negare solet.' Zie ook de digitale collectie van het Amsterdam Museum: <http://collectie.amsterdammuseum.nl/amonline/advanced/Details/collect/38009>.

⁵⁰ J.F.M. Sterck, *De werken van Vondel*, dl. 5, 1931, p. 498. Daar is het vers afgedrukt naar het origineel in Vondels *Poëzy* uit 1650, p. 182.

⁵¹ De Latijnse inscriptie in het grafmonument voor Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk in Delft vermeldt expliciet de hoedanigheid van 'pater patriae'. Zie voor de persoonlijkheidscultus rond Willem van Oranje, O. Mörke, *Willem van Oranje (1533-1584). Vorst en 'vader' van de Republiek*, Amsterdam 2010, p. 263-277.

⁵² Marianne Eekhout, *Material memories of the Dutch Revolt. The urban memory landscape in the Low Countries, 1566-1700*, dissertatie Universiteit Leiden 2014, p. 106.

kwam tijdens zijn studie in Leiden regelmatig over de vloer bij zijn medestudenten Gerbrant en Nicolaes Buyck.⁵³ Zijn in 1601 uitgegeven bundel Latijnse *Poemata* droeg hij op aan hun vader Sybrant, de ‘zoon van die grote Joost Buyck, senator en destijds wel zestien maal burgemeester van de stad Amsterdam’.⁵⁴ Ook Sybrant zelf werd geprezen als een eerbare loot aan de stam van het geslacht Buyck, ‘onder wiens burgemeesterschap mijn vaderstad eens gelukkig was en zich verheugde’.⁵⁵ Zijn woordkeuze impliceert dat het met Amsterdam na het gedwongen vertrek van de familie Buyck bergafwaarts was gegaan. In een opdracht aan Nicolaes in dezelfde bundel, herinnerde Eufrenius eveneens aan de eedafneming van Filips II, waarmee Joost zijn ‘Patriam’ met ‘de juiste machthebber had verbonden’. Zo moest het katholieke verleden van de stad levend worden gehouden. Eufrenius’ gedichten waren een middel om de breuk met dit verleden te helen, maar tevens een manier om het persoonlijke leed te verwerken dat de Reformatie te weeg had gebracht.

Eufrenius maakte als vriend van de familie Buyck de impact van de verbanning van dichtbij mee. Dat gold niet voor de onbekende, Amsterdamse amateurdichter Herman Verbeecq (1621-1681). Niettemin voelde hij als katholiek zoveel betrokkenheid bij de vroegere burgemeesters van zijn geboortestad, dat hij hun val in ongenade in de volgende dichtregels vatte:

[...] Die gaf men doen de schop, niet waardigh te regeeren
 Men schandigh haar ontbloot van hunne rechters kleeren
 Zij werde snoedt gesleurt van Capitoel geiaaght
 Verbittert in t gemoet als duijvels onversaaght
 Men set haar in een schip, berooft van want en seijle
 Noch steurman haar vergunt – maar sendt hun soo ter zeë [...]
 Dus most de roomsze raadt uijt amstels stadt gaan vluchten
 Door t ketters snoö bedreigt met tranen ende suchten

⁵³ De Bont, *Genealogische en biographische mededelingen Joost Buyck*, p. 54.

⁵⁴ *Poëmata Alberti Eufreni Georgiadis, Amstelo-Batavi, Poeseos et Medicinae Studiosi. Erotica. Basia. Coma. Sylva*, Leiden 1601, p. 2: ‘Amplissimo, Spectatissimo, Doctrinaeque simul & virtute claro D. Sybrando Bvckio, Amstelredamaeo, viro consulari; Magni illius Iodoci Bvicki, senatoris, decies-sexcies quondam Amsterodamensis Urbis Consulis, filio.’

⁵⁵ *Poemata Alberti Eufreni Georgiadis*, p. 4: ‘Patria quo felix laetata est Consule quondam.’ In deze bundel droeg Eufrenius ook aan Sybrants zonen Nicolaes en Gerbrant gedichten op waarin hij steeds het geslacht Buyck uitbundig prees; Ibidem, p. 38-43 (ter ere van het huwelijk tussen Gerbrant en Reinalda Hoogerbeets) en p. 68 (aan Nicolaes). Ook voor Eufrenius geldt dat hij, ondanks zijn studie aan de Leidse universiteit, zijn katholieke geloof trouw bleef. In zijn literaire werk geeft hij hier herhaaldelijk blijk van.

Niet om verlies van staat, noch min om haare goet
 Maar omdat haar gemeente vertreen werdt met de voet.⁵⁶

Verbeecq schreef deze dichtregels in 1667. Een kleine eeuw na Buycks verbanning sprak het onrecht dat hem en zijn medebestuurders was aangedaan dus nog steeds tot de katholieke verbeelding. Ook de ingrediënten van de persoonlijkheidscultus rond oud-burgemeester Buyck waren dezelfde. De rebellen die het recht aan hun laars laptten, werden nog steeds lijnrecht tegenover de edele Joost Buyck gesteld, die altijd uitsluitend de wet en het belang van zijn stad had gediend. In hoofdstuk 3 zullen we zien dat dit mechanisme een terugkerend thema is in katholieke herinneringsculturen. De woede over (vermeend) handelen in strijd met de wet, waardoor katholieken van hun rechtmatige posities of eigendommen waren beroofd, stond opvallend vaak op één lijn met de boosheid over de verloochening van het ware geloof. Met andere woorden, in de strijd met de gereformeerde vijand telden religieuze en juridisch-politieke argumenten even zwaar.

Terug naar de vraag die aan het begin van dit hoofdstuk is gesteld: hoe verging het de familie Buyck na de verbanning van hun ‘pater familias’? De nazaten van Joost, zo kunnen we concluderen, wisten de katholieke gelederen goeddeels gesloten te houden. Sommigen waren wel bereid enigszins te schipperen met hun geloof, maar dat deden ze niet lichtvaardig, noch raakte het van ‘kwaad tot erger’. Nicolaes Buyck raakte in ernstige gewetensnood door het harde oordeel van de Leuvense theologen; zijn broer Gerbrant trouwde weliswaar een gereformeerde vrouw maar voedde zijn kinderen katholiek op. Hun geknakte maatschappelijke positie probeerden de nakomelingen Buyck vooral op te vijzelen door te verwijzen naar hoogtepunten uit het verleden. Zij bevorderden actief de herinnering aan Joosts adellijke titel, de eedafneming van Filips II en zijn indrukwekkende staat van dienst als burgemeester van Amsterdam. Zij creëerden een herinneringscultus die ook in bredere katholieke kring in vruchtbare aarde viel. Maar niet iedere glippersfamilie vond in het verleden, hoe roemrijk ook, voldoende compensatie voor de sociale degradatie in het heden.

⁵⁶ H. Verbeecq, ‘Aandencking opt verbont van koninck philipus en den rebelle state der neder landen’, in: *’t Toneel der veranderinge deser werelt*, ongepagineerd.

Katholieke overtuigingen versus maatschappelijke aspiraties: de keuzes van de familie Van Veen

Joost Buycks Leidse evenknie, oud-burgemeester Cornelis van Veen (1520-1591), kon eveneens bogen op een indrukwekkende carrière in de stedelijke magistratuur. Net zoals in Amsterdam, waren de Leidse bestuurders afkomstig uit een klein aantal verwante, gefortuneerde families die elkaar via het systeem van coöptatie in het zadel hielpen en hielden.⁵⁷ Hoezeer in Leiden de bestuursmacht binnen enkele families was geconcentreerd, valt bijvoorbeeld af te lezen uit de stamboom van Franciscus Dusseldorpius. In deze stamboom alleen al kunnen 26 bestuurders worden geteld.⁵⁸ Tot deze beperkte kring van stedelijke machthebbers behoorde ook Cornelis Jansz van Veen, in 1520 in Leiden geboren in een oorspronkelijk uit Zeeland afkomstige familie.⁵⁹ Na zijn studie rechten werd Cornelis van Veen in 1551 pensionaris van zijn geboortestad, een functie die hij tot 1561 bekleedde, en waarvoor hij toen zou hebben bedankt in verband met de geringe vergoeding van slechts fl. 150 per jaar.⁶⁰ In 1565 werd hij tot burgemeester gekozen. In die hoedanigheid kreeg hij in 1566 te maken met de Beeldenstorm, die zich vanaf half augustus vanuit Vlaanderen over de rest van de Nederlanden verspreidde. Op zondag 25 augustus vergaderde de stadsregering ten huize van burgemeester Van Veen om te beraadslagen over de golf van religieus geweld die over de Nederlanden spoelde en die inmiddels ook de stad Leiden bedreigde.⁶¹ Maar terwijl de burgemeesters nog vergaderden, sloeg de vlam al in de pan. De explosieve sfeer die al dagenlang in de stad heerste, werd nog eens extra aangewakkerd door de opruiende houding van enkele protestantse edelen. Niet alleen werden kerken, kloosters en kapellen vernield, maar er werd ook op grote schaal geplunderd en gestolen. De stadsbestuurders, die vanwege

⁵⁷ Christine Kooi, *Liberty and religion. Church and state in Leiden's Reformation, 1572-1620*, Leiden / Boston / Keulen 2000, p. 22-25.

⁵⁸ Aldus D.H.A. Kolff, 'Libertatis ergo. De beroerten binnen Leiden in de jaren 1566 en 1567', in: *Leids Jaarboekje* 58 (1966), p. 118-148, spec. 122-123. Hij breidde daartoe de door Fruin gepubliceerde stamboom van Dusseldorpius enigszins uit; Fruin, *Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales 1566-1615*, stamboom ingevoegd tussen p. viii en ix. Zie ook Sterling A. Lamet, 'The vroedschap of Leiden 1550-1600. The impact of tradition and change on the governing elite of a Dutch city', in: *The Sixteenth Century Journal* 12 (1981), p. 14-42, spec. 17 en appendix A.

⁵⁹ De gegevens in deze paragraaf zijn ontleend aan G. Eschauzier, 'Het Leidsche geslacht Van Veen', in: *Genealogische en heraldische bladen* 3 (1908), p. 360-380, en aan R.E.O. Ekkart, 'Het gezin van Cornelis van Veen', in: *Leids Jaarboekje* 66 (1974), p. 95-105.

⁶⁰ 'Het ontzet van Leiden door mr. Pieter van Veen geschilderd 1615', in: *De Navorscher* 21 (1871), p. 189-191, spec. 190.

⁶¹ Eschauzier, 'Het Leidsche geslacht Van Veen', p. 367.

een tweeslachtige houding van de schutterijen niet op militaire steun konden rekenen, waren niet bij machte de ongeregelde heden een halt toe te roepen.⁶²

De ongebreidelde agressie die de kerk kennelijk bij veel Leidenaren wist op te roepen, moet de overtuigde katholiek Cornelis van Veen diepe angst hebben ingeboezemd. Weliswaar delfden de beeldenstormers uiteindelijk het onderspit, maar de ‘trubbele tyden’ die volgden zullen Cornelis’ herinnering aan hun agressie levend hebben gehouden. Toen in juni 1572 de geuzen zich meester maakten van Leiden, wat opnieuw met buitensporig veel geweld gepaard ging, koos Van Veen – inmiddels burgemeester af maar nog wel lid van de veertigraad – het zekere voor het onzekere. Samen met zijn vrouw Geertruyd van Neck en negen van hun tien kinderen ontvluchtte hij zijn geboortestad. Cornelis’ oudste zoon Simon (1555?-1610) bleef als enige van het gezin in Leiden achter. Behalve Cornelis van Veen namen nog vijftien andere stadsbestuurders de wijk naar veiliger oorden.⁶³

In eerste instantie zocht de familie Van Veen haar heil in Antwerpen, maar al in februari 1573 verruilden de Van Veens dit zelfgekozen ballingsoord voor Luik. Ook daar verbleven Cornelis en zijn gezin niet lang want in september 1574 stonden zij geregistreerd als inwoners van het toen nog koningsgezinde Amsterdam, ‘op den Burchwal’.⁶⁴ Ditmaal was het zoon Otto (1556-1629), de latere schilder en leermeester van Peter Paul Rubens, die was achtergebleven. Hij zette zijn in Leiden begonnen schildersopleiding voort bij de Luikse schilder-dichter Dominicus Lampsonius.⁶⁵

Anders dan bij Joost Buyck het geval was, die pas in 1578 was uitgeweken en daarom geen recht had op gratie zoals in 1576 in de Pacificatie van Gent was afgesproken, kwam na enkele jaren een einde aan de ballingschap van Cornelis van Veen. In 1576 keerde hij, vergezeld door zijn vrouw en sommige kinderen, weer terug naar Leiden. Overeenkomstig een verordening van de Staten van Holland legde Cornelis daar op 3 december 1577 ten overstaan van het nieuwe stadsbestuur de vereiste eed van trouw aan Willem van Oranje af.⁶⁶ Materiële motieven zullen hierbij de doorslag hebben gegeven want glippers als Van Veen

⁶² Israel, *The Dutch Republic*, p. 149, 174. Zie ook Kolff, ‘Libertatis ergo’; H. Karstens e.a (red.), *De kathedraal van licht. Zeven eeuwen Hooglandse kerk*, Leiden 2015.

⁶³ Louis Sicking, *Geuzen en glippers*, p. 9.

⁶⁴ J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, 2 dln., Haarlem 1903-1905, dl. 1, p. 30.

⁶⁵ Ekkart, ‘Het gezin van Cornelis van Veen’, p. 96.

⁶⁶ Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO), Stadsarchief Leiden (SA II), 1574-1816, toegangs NL-LdnRAL-0501A, inv.nr. 1369, Register van teruggekeerde ballingen. Zie ook Sicking, ‘Geuzen en glippers’, p. 21-22, 27; W.A. Fasel, ‘De Leidse glippers’, in: *Leids Jaarboekje* 48 (1956), p. 68-86.

kregen hun bezittingen, die ten gevolge van hun vlucht waren geconfisqueerd, pas terug nadat zij gehoorzaamheid en trouw aan de prins hadden beloofd.⁶⁷

Door het afleggen van de eed konden Cornelis en zijn gezin terugkeren naar hun huis aan het Pieterskerkhof.⁶⁸ Tijdens de afwezigheid van de familie Van Veen was dit ouderlijk huis het decor geweest van een treurige geschiedenis, die al snel zou uitgroeien tot een katholieke herinneringscultus van formaat. Kort na Cornelis' zelfgekozen ballingschap had de beruchte aanvoerder van de watergeuzen, Willem van der Marck, heer van Lumey, de Delftse priester Cornelis Musius gruwelijk laten martelen in het huis van de familie Van Veen. De dag daarna werd de priester in opdracht van Lumey opgehangen aan de galg op de Blauwe Steen in de Breestraat. [Afb. 4 Anoniem, *Portret van Cornelis Musius (1500-1572)*, ca. 1590, Museum Catharijneconvent Utrecht, inv.nr. BMH s234.] Als geboren en getogen Leidenaar én als uitgesproken katholiek wijdde Dusseldorpius in zijn *Annales* bladzijden lang uit over Musius' martyrium. Hij beschreef hoe de gevangen genomen priester vanuit het nabij gelegen huis Lokhorst was overgebracht naar het huis van burgemeester Van Veen, die 'om de ketterijen en de pest van de rebellie te ontlopen naar Brabant was uitgeweken'.⁶⁹ De details van de marteling had Dusseldorpius zelf vernomen van notaris Willem Oudevliet, die op dat moment Cornelis' huis bewoonde.⁷⁰ In de bronnen zijn geen aanwijzingen te vinden dat de

⁶⁷ Sicking, 'Geuzen en glippers', p. 21-22; Fasel, 'De Leidse glippers', p. 78.

⁶⁸ Ekkart, 'Het gezin van Cornelis van Veen', p. 97.

⁶⁹ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 1, fol. 311: 'Mox adfuit militum commentariensis, qui Musium ex domo Lockhorstiana duxit ad aedes Cornelii Venii, syndici Leidensis, in cuius aedibus vacuis (quod is vitans hereseos et rebellionis contagium in Brabantia abesset, licet nunc fere tota eius posteritas ad heresim turpiter defecerit) hospitabatur Lumayus, in eodem Sancti Petri coemiterio paucis passibus a dome Lockhorstana occidentem versus; [...].'. Zie ook Petrus Opmeer, *Historia Martyrum Batavicornum, sive Defectionis a fide maiorum Hollandiae initia: duas in decades distributa / auctore Petro Opmeero*, Keulen 1625, p. 84.

⁷⁰ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 1, fol. 312. Toevalligerwijs was deze Willem Oudevliet ook degene die tussen 1574 en 1581 in een notariële akte de herinneringen van enkele Leidenaren aan de herkomst en de religieuze betekenis van de zogenaamde Mirakelsteen van Leiden vastlegde. Zie H. van Rooijen, 'Het Mirakel van Leiden', in: *Leids Jaarboekje* 35 (1943), p. 108-130. Judith Pollmann heeft betoogd dat de manier waarop en de woorden waarmee dit gebeurde doen denken aan het documenteren van relieken die na de Reformatie in veiligheid werden gebracht. Bovendien traden als getuigen bij het opmaken van de akte twee priesters op. Dit brengt Pollmann tot de (voorlopige) conclusie dat de betrokkenen bij de akte deel uitmaakten van een katholiek netwerk dat de Mirakelsteen als link met het katholieke verleden van Leiden opvoerde. Pollmann, 'Bread, fish and stone. Local memories of religious change in the Dutch Republic', lezing tijdens de *Remembering the Reformation Conference*, 7-9 september 2017, Murray Edwards College, Cambridge. Wellicht woonde notaris Oudevliet niet voor niets in het huis van de katholieke loyalist Van Veen. Dat zou ook het geval kunnen zijn met de non Susanna van Etten, die Lumey overhaalde om het lichaam van Musius vrij te geven voor een begrafenis. Zij woonde een paar jaar later, in 1574, ook al enige tijd in Cornelis' huis, dat een centrum

leden van het gezin Van Veen op enigerlei wijze bijdroegen aan het cultiveren van de martelaarsstatus van Musius. Dit is des te opvallender omdat Cornelis en Musius bevriend waren.⁷¹ Petrus Opmeer, die de geschiedenis van Musius beschreef in zijn bekende *Historia Martyrum Batavicum* (1625) en die zowel Musius als Van Veen goed kende, prees Cornelis van Veen zelfs gelukkig met het feit dat in zijn huis het bloed van de ‘grote Musius’ gevloeid had en dat het kamertje waarin Musius was gemarteld getuige was geweest van zijn lijden.⁷² Dat het gezin Van Veen zelf niet, of niet uitdrukkelijk, de bewogen katholieke geschiedenis van het ouderlijk huis verheerlijkte, had mogelijk te maken met de ambitie van sommige kinderen om ook in de gereformeerde constellatie een politieke rol te blijven spelen. Maar het kan ook zijn dat zij het als pijnlijk ervoeren dat zij door hun vlucht indirect en ongewild onderdak hadden verleend aan Lumey met zijn wrede praktijken. Net zoals Joost Buyck, bleef Cornelis het katholieke geloof tot aan zijn laatste ademtocht trouw.⁷³ In 1591 stierf hij in de stad waar hij geboren en getogen was en die hij in vele hoedanigheden had gediend.

Cornelis’ nakomelingen kozen niet allemaal het rechte katholieke pad van hun (voor)vader, wat hen op een scherpe reprimande van hun stadsgenoot Dusseldorpius kwam te staan. Verhalend over de wreedheden die Lumey jegens Musius had begaan in het huis van Cornelis, meldde Dusseldorpius dat de burgemeester zelf weliswaar een glipper was geweest, maar dat inmiddels ‘bijna zijn hele nageslacht op schandelijke wijze is overgelopen naar de ketterse sekte’.⁷⁴ Deze beschuldiging was schromelijk overdreven want van ten minste vijf van Cornelis’ kinderen weten we dat ze steeds loyale katholieken zijn gebleven; drie dochters

van katholieke activiteit lijkt te zijn geweest; P.C. Boeren, ‘Susanna Vanetten, weldoenster van Cornelius Musius’, in: *Leids Jaarboekje* 64 (1972), p. 77-82, spec. 77. Zie ook Els Kloek (red.), *1001 Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*, Nijmegen 2013, p. 189-190.

⁷¹ B.J.M. de Bont, ‘Het katholieke Amsterdamsche patriciaat der XVIIe en XVIIIe eeuw. Petrus van Opmeer, Amsterdammer, en zijne *Historia Martyrum Batavicum*’, in: *De Katholiek. Godsdiensig, geschied- en letterkundig maandschrift*, 117 (1900), p. 197-210, spec. 204.

⁷² Opmeer, *Historia martyrum Batavicum*, p. 85: ‘O felices [...] aedes tuas Corneli veni, qua sanctissimo cruore magni illius Musii conspersae simul & sanctificatae sunt. O felicius caenaculum, quod auribus hausit, oculis vidit, atque acriori sensuum acie percepit beatissimi senis passionem, quodq; fortitudinis, patientiae atq; perseverantiae eius testis dignus esse promeruit.’

⁷³ Tryn Oly typeerde Cornelis en zijn vrouw als ‘seer oprecht Catholyk’; *Levens der Maecheden*, ‘Leven van Agatha Cornelis van Veen’, dl. 1, fol. 108r. Als Cornelis een afvallige of lauwe katholiek zou zijn geweest, had zij dit zeker vermeld, zoals zij bij veel andere maagden deed waar dit wel het geval was.

⁷⁴ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 1, fol. 311: ‘quod is vitans hereseos et rebellionis contagium in Brabantia abesset, licet nunc fere tota eius posteritas ad heresim turpiter defecerit’.

hadden zelfs de staat van geestelijke maagd aangenomen.⁷⁵ Dusseldorpius, die zijn *Annales* rond 1615 schreef, kon toen eigenlijk alleen doelen op Cornelis' zonen Simon en Pieter, die naar Dusseldorpius' rigide maatstaven inderdaad als afvalligen moesten worden beschouwd.⁷⁶ Maar in hoeverre was dit echt het geval?

Cornelis' oudste zoon Simon (1555?-1610) maakte een indrukwekkende carrière bij de overheid als, achtereenvolgens, stadsadvocaat van Leiden, advocaat-fiscaal en als lid van het Hof van Holland en later van de Hoge Raad.⁷⁷ Weliswaar was het in de tijd dat Simon deze publieke functies bekleedde nog geen wettelijk vereiste om tot de publieke kerk te zijn toegetreden, maar zijn glansrijke carrière in dienst van de overheid duidt er wel op dat hij zich in die jaren van zijn katholieke geloof had gedistantieerd.⁷⁸ In zijn hoedanigheid van advocaat-fiscaal was hij bovendien belast met het voorkomen van illegale katholieke bijeenkomsten, een taak die moeilijk aan een loyale geloofsgenoot kon worden toevertrouwd. Simon combineerde deze functie met die van Raad in het Hof van Holland toen Dusseldorpius in 1596 als advocaat in Den Haag geconfronteerd werd met de eis van het Hof om een eed van trouw aan de Republiek af te leggen.⁷⁹ Dat verklaart mede Dusseldorpius vijandige houding. Maar in zijn orthodoxe ogen had Simon zich waarschijnlijk al in 1575 gecompromitteerd, toen hij deelnam aan de plechtige opening van de Leidse Universiteit.⁸⁰

⁷⁵ Maria en Agatha waren geestelijk maagd in de Haarlemse Hoek; zie Oly, *Levens der Maecheden*, 'Leven van Maria Cornelis ende Agatha Cornelis van Veen', dl. 1, fol. 97v-110v.

⁷⁶ Voor de datering van Dusseldorpius' *Annales* zie Lenarduzzi, 'Res catholicorum secundum Franciscum Dusseldorpium', p. 9-10. Zie ook de Appendix bij dit boek.

⁷⁷ Eschauzier, 'Het Leidsche geslacht Van Veen', p. 24. Zie ook Oly, *Levens der Maecheden*, 'Leven van Geertruidt Simons van Veen', dl. 3, fol. 338r: '[...] desen [Simon van Veen, CL] hadt een groot officie onder den graef Mauritius, wesende fiscael, ende int leste raetsheer inden Hoogen raet [...]'

⁷⁸ Het was in die jaren nog voldoende dat men 'liefhebber' was; Kaplan en Pollmann, 'Conclusion', p. 251.

⁷⁹ Nadat hij had geweigerd de eed van trouw af te leggen, hield Dusseldorpius zich geruime tijd schuil in zijn huis in Den Haag. Op enig moment werd hij door een vriend gewaarschuwd, dat het gerucht ging dat Dusseldorpius naar Brabant was geëmigreerd en dat hij dus het risico liep dat zijn bezittingen in beslag werden genomen. Om dat te voorkomen, ging Dusseldorpius net zolang wandelen in het Haagse Bos tot hij 'Simon Veniers, advocatus fiscalis' tegenkwam, die als 'ketter' ongetwijfeld aan andere overheidsdienaars zou melden dat Dusseldorpius nog in het land was; *Annales*, dl. 2, fol. 85. Dusseldorpius zou wellicht minder stellig zijn geweest als hij de biografie van Tryn Oly over Simons dochter Geertruidt had gelezen. Daarin vermeldde Oly dat Simon in Den Haag regelmatig rondliep 'int Bos met het boekxken vande Naevolginge Christi' dat hij van de Haarlemse priester Cornelis Arentz had gekregen; Oly, *Levens der Maecheden*, 'Leven van Geertruidt Simons van Veen', dl. 3, fol. 341r.

⁸⁰ J.J. Orlers, *Beschrijvinge der Stadt Leyden*, Leiden 1641, p. 194: 'Ende daer nae quamen als de voorgaende solemnele Triumphe besluytende de Vaendelen vande Edele Erntfeste Jonckheer Aelbrecht van Raephorst, Schiltknappe, ende Symon van Veen, beyde mede Capiteynen vande Schutterie.'

Uit een andere, even onverdacht katholieke hoek, weten we echter dat op de ‘ketterse’ inclinaties die Dusseldorpius aan Simon van Veen toedichtte wel het een en ander valt af te dingen. Ik doel hier op de biografie van Simons dochter Geertruidt (?-1627), die met instemming van haar vader na zijn dood toetrad tot de grote Haarlemse kloppengemeenschap de ‘Maechden van den Hoeck’.⁸¹ Zij kwam terecht in de particuliere vergadering van Tryn Oly, die net zoals van haar andere maagden ook het levensverhaal van Geertruidt op papier zette.⁸² Haar biografie gunt ons een dieper inkijkje in Simons religieuze overtuigingen. Van Oly weten we dat Simon was getrouwd met een vurig katholieke vrouw, die hij toestond om hun zeventien kinderen katholiek te dopen en op te voeden.⁸³ Nergens blijkt dat dit tot enige discussie of onmin binnen het gezin heeft geleid. Ook stemde hij er in toe dat zijn zoon Jan gehoor gaf aan zijn priesterroeping, en dat behalve Geertruidt ook zijn dochter Margareta koos voor een leven als geestelijke maagd.⁸⁴ Deze welwillendheid duidt er alvast niet op dat Simon een calvinist in hart en nieren zou zijn geweest. Maar volgens Oly moedigde Simon de katholieke neigingen van zijn kinderen zelfs aan:

dat hy niet begeerde dat syn kinderen soude gaen inde ketterse predicatie ende hoe sy meer quamen op goede plaetsen by de Catolyke om gestichticheyt te hooren ende te leeren, hem aengenaemer was.⁸⁵

Zijn vrome echtgenote maakte daar dankbaar gebruik van door haar kinderen niet op te voeden ‘na de hoochheit des werelds’ (zoals ze eigenlijk aan haar stand verplicht was), maar door ze te stichten:

inde H. Catolyke religie, ende in een duechdelik Godsvruchtig leven, haer voorgaende met goede exempelen, helpende met devote gebeden, ende wyse onderrechtinghe, bestellende bij een Godtvruchtich devoot Biechtvader, ende in Catholyke goede schole.⁸⁶

⁸¹ Oly, *Levens der Maechden*, ‘Leven van Geertruidt Simons van Veen’, dl. 3, fol. 339r.

⁸² Ibidem, fol. 338r-347r.

⁸³ Ibidem, fol. 338r: ‘[...] maer liet syn huisvrouw dien treffelik Catholyk, wys, ende Godtvruchtich was met syn kinderen begaan, welcke die selfde tot seventien toe alle gader indie H. Catholyke religie heeft laten doopen ende opvoeden, behalven twe de leste kinderen die werden op syn gues gedoopt, maer terstont daer nae weder op syn Catolyks. Dese twe, den eene, synde een Soon, is geworden een Priester, ende die dochter een geestelike maecht.’

⁸⁴ Ibidem, fol. 338r, 338v en 339r. Zie ook Eschauzier, ‘Het Leidsche geslacht Van Veen’, p. 370-372.

⁸⁵ Oly, *Levens der Maechden*, ‘Leven van Geertruidt Simons van Veen’, dl. 3, fol. 338v-339r.

⁸⁶ Ibidem, fol. 338v-339r.

Simons ruimhartige houding ten opzicht van het katholieke geloof, bracht Oly tot de conclusie dat hij door zijn ‘staet ende offitie’ weliswaar voor een ‘ketter’ werd aangezien, maar dat hij in zijn hart

sulks niet en was [...] welk hy heeft laten blycken int leste van syn leven, als hy soo volcomen bekeringe gedaen heeft totde H. kercke, ende soo openbare belydinge des geloofs tegen den geene daer hy mede gesondicht hadde, segende daerby, waert saek hem Godt vande siekte liet opstaen [hij] voor die hele werelt bereydt was te vertonen.⁸⁷

Simon ‘voechden hem *omt gewin* [cursivering CL] tot de ketters’, zo meende Oly, en niet uit overtuiging.

Joke Spaans heeft er al op gewezen dat Oly in haar biografieën vermoedelijk voor een deel geïdealiseerde portretten schilderden, die andere maagden tot voorbeeld moesten dienen.⁸⁸ Simons levensloop doet echter vermoeden dat hij het inderdaad geen onoverkomelijk probleem vond zijn geloof tijdelijk opzij te zetten om, in het spoor van zijn voorouders, een maatschappelijke carrière te kunnen maken.⁸⁹ Het was voor voorname katholieken in de Republiek nu eenmaal onmogelijk om dezelfde sociale status te verwerven als hun vaders en voorvaders. Wilden zij toch klimmen op de sociale ladder, dan stond hen weinig anders open dan hun innerlijke overtuiging los te koppelen van hun uiterlijk gedrag. Dat Simon zich ‘int leste van syn leven’, dus waarschijnlijk na zijn pensionering, weer vol overtuiging bekeerde tot de moederkerk bevestigt deze strategie. Zo ook het feit dat hij tijdens zijn werkende leven de opvoeding van zijn kinderen volledig overliet aan zijn ‘syn huisvrouw dien treffelik Catholyk, wys, ende Godtvruchtich was’, in de wetenschap wat dat voor de religieuze overtuiging van zijn kinderen zou betekenen. Het is een goed voorbeeld van de rolverdeling in een religieus gemengd gezin: de vrouw fungeerde als ‘manager’ van de religieuze huishouding, zodat haar echtgenoot zijn handen vrij had om buitenshuis carrière te maken.⁹⁰

⁸⁷ Ibidem, fol.339r.

⁸⁸ Spaans, *De levens der Maecheden*, p. 8.

⁸⁹ Zie hierover ook Lenarduzzi, ‘De religieuze spagaat’, p. 275-278.

⁹⁰ De religie van de kinderen, vooral die van dochters, werd vaak bepaald door die van de moeder. Of zoals Giertge Claes tegen haar moeder zei, toen deze naar de ‘guese kerck’ dreigde over te stappen: ‘moeder, wat sult ghij beginnen, waertoe sullen wij allen gader comen, want ist dat de boom valt, gaen niet de vruchten verloren.’ Zie Oly, *Levens der maecheden*, ‘Leven van Giertge Claes’, dl. 3, fol. 357v. Het Haarlemse klopje Ida Goverts had eveneens een gereformeerde vader en een katholieke moeder,

Crypto-katholieken zoals Simon van Veen zijn tot op zekere hoogte vergelijkbaar met de ‘church papists’ in Engeland.⁹¹ Zoals al eerder aangestipt, was de positie van katholieken in de Republiek wel minder nijpend dan die van hun geloofsgenoten aan de andere kant van het Kanaal, maar om het werkzame leven te kunnen leiden dat Simon van Veen voor ogen stond, zat er toch weinig anders op dan zijn innerlijke geloofsopvattingen publiekelijk geweld aan te doen.

De open armen waarmee de ‘Godelicke bekeringhe’ van Simon door Oly wordt ontvangen, illustreren dat in katholieke kring wel enig begrip bestond voor zijn overwegingen. Een ‘vijfde kolonne’ onder de calvinistische geleerden had natuurlijk zo zijn voordelen voor de katholieke gemeenschap en daarvan was ook Oly zich bewust.⁹² Dat de gevangen genomen Haarlemse priester Albert Eggius (ca. 1554-1610) aan de pijnbank was ontsnapt, was volgens haar uitsluitend te danken aan de tussenkomst van Simon, die als advocaat-fiscaal over dit soort kwesties moest beslissen.⁹³ Ook werd Eggius dankzij hem voortijdig vrijgelaten, waardoor hij ontsnapte aan de ‘eeuwige gevanckenisse’ die hem anders ongetwijfeld ten deel zou zijn gevallen.⁹⁴ Toch kon een koers à la Simon van Veen niet steeds op Oly’s begrip rekenen. Derck van Alue was een lauwe katholiek, die in het gereformeerde Friesland met een ‘groot offitie vande ketters [was] begifticht, t’geen de moeder seer tegens haer sin was, maer immers hy behielt omde eer ende tytlik proffyt’. Kort daarna werd hij door God getroffen met ‘de pestilenciale siekte’ en stierf voordat hij belijdenis van zijn geloof kon

die haar kinderen in het roomse geloof opvoedde; Oly, *Levens der Maechden*, ‘Leven van Ida anders Maritge Goverts’, dl. 3, fol. 313r. Zie ook Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*, p. 125-126, met voorbeelden van de doorslaggevende rol die vrouwen in de religieuze van hun kinderen speelden.

⁹¹ Zie over het verschijnsel ‘church papists’ vooral Walsham, *Church papists*, and M.C. Questier, ‘Conformity, catholicism, and the law’, in: P. Lake en M.C. Questier, *Conformity and orthodoxy in the English church*, Woodbridge 2000, p. 237-261.

⁹² Dusseldorpius noteerde in zijn *Annales* dat de Staten van Friesland in 1616 geheime papieren van de Jezuïeten op het spoor waren gekomen, waarin onder andere gewag werd gemaakt van aanzienlijke katholieken die hun geloof verdoezelden om in de gereformeerde gemeenschap te infiltreren. De jezuïeten stonden dit toe omdat met de aldus verkregen informatie het katholieke geloof kon worden beschermd. Normaal gesproken had de jezuïetenhater Dusseldorpius geen goed woord over voor de relatief verdraagzame opstelling van de paters, maar hier onthield hij zich opvallenderwijs van enig commentaar. Zag hij zelf ook de voordelen van deze strategie? Zie Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 457. Zie over de gebeurtenissen in Friesland in 1616 ook *Verhaal van de verrigtingen der jezuïeten in Friesland door pater Willebrordus van der Heijden, lid van de orde der jezuïeten*, ed. H. Amersfoort en U.A. Evertsz, Leeuwarden 1842, p. 250-252.

⁹³ Anders Dusseldorpius, *Annales*, dl.2, fol. 202, die hier een leidende rol toedichtte aan ‘baron Brederode’, ongetwijfeld een lid van de adellijke familie Van Brederode.

⁹⁴ Oly, *Levens der Maechden*, ‘Leven van Geertruidt Simons van Veen’, dl. 3, fol. 340r-340v.

doen. Een direct causaal verband tussen Dercks functie en zijn dood legde Oly niet, maar van het begrip dat Simon van Veen ten deel viel, valt hier geen spoor te bekennen – wellicht omdat Van Alue geen katholieke wapenfeiten zoals de redding van Eggius op zijn naam had staan.⁹⁵

Oly schreef haar necrologie van Geertruidt toen Simons bekering al lang en breed een feit was (Geertruidt stierf zeventien jaar na haar vader), maar zijn dochter moest lange tijd leven in de vrees dat haar geliefde vader het eeuwig leven zou mislopen. Toen zij, nadat zij in tranen was aangetroffen, werd gevraagd naar de reden van haar verdriet, antwoordde Geertruidt:

dat het was overmits sy insach datden geen en die sy alderliefste hadt, te weten haeren vader, also stervende inden staet daer hy tegeenwoordich in was, inder eeuwicheit soud en moeten derven t'aenschyn Gods.⁹⁶

In het gezin van Simons broer Pieter van Veen (1563-1629) leefde bij sommigen van zijn acht kinderen eenzelfde zorg voor de zaligheid van hun ouders. De religieuze verhoudingen binnen het gezin van Pieter en zijn vrouw Jacobmina van Ruyven stonden echter meer op scherp dan bij Simon het geval was. Het is opnieuw een geestelijke maagd aan wie we deze kennis danken: Wilhelmina Reeck, een van de kloppen van de Delftse priester Johannes Stalpaert van der Wielen (1579-1630). Ongeveer een jaar na zijn dood schreef Reeck het levensverhaal van Stalpaert, *De liefde ende patienti Christi* getiteld.⁹⁷ Daarin was een prominente plaats ingeruimd voor de lange lijst bekeerlingen die Stalpaert op zijn conto had staan. In die lijst kwam ook Pieter van Veen voor, 'advocaet voor 't hoff van Hollandt en pensionarijs van Schraven haghe'.⁹⁸ Totdat priester Stalpaert het religieuze tijt ten goede wist te keren, was Pieter een zeer lauwe katholiek, aldus Wilhelmina: '[...] desen crancken vader was wel begaeft met natuerlicke deuchden, maer hadt in 30 jaren geen professie van de Catholicke religie gemaect'.⁹⁹

⁹⁵ Oly, *Levens der Maecheden*, 'Leven van Parck van Alue', dl. 2, fol. 401v.

⁹⁶ Oly, *Levens der Maecheden*, 'Leven van Geertruidt Simons van Veen', dl. 3, fol. 341r.

⁹⁷ HUA, Archief Apostolische vicarissen van de Hollandse Zending, toegang 1003, inv.nr. 109. Zie ook de bronnenuitgave van A. Hensen, 'Levensverhaal van J.B. Stalpaert v.d. Wielen, op verzoek van pastoor Rumold van Medenblick door het Delftsche klopje W.D. Reeck, in 1630-1632 geschreven', in: *BGBH* 46 (1929), p. 321-349. Voor dit boek heb ik gebruik gemaakt van deze uitgave.

⁹⁸ Over de vraag of Pieter behalve advocaat ook pensionaris (of stadsadvocaat) was van Den Haag zie de discussie in *De Navorscher* 12 (1862), p. 151-152, 244-245 en 338.

⁹⁹ Reeck, *De liefde ende patienti Christi*, ed. Hensen, p. 347.

Moeder Jacobmina was nog verder verwijderd van het katholieke geloof want zij was ‘Gheus ende ook all haer vrienden’.¹⁰⁰ Des te opvallender is het dat een drietal kinderen uit dit gezin overtuigd katholiek was, de twee dochters, Apollonia (1606/1610-1635) en Geertruidt, en zoon Tymen. Eind jaren 1620 woonden deze drie samen in Alkmaar, van waaruit zij meer dan eens per brief een hartstochtelijk oproep deden aan hun ouders om zich toch vooral te bekeren. Zo schreef Apollonia in een ongedateerde brief aan haar moeder:

Ick hoop en bid dat Godt sulcke goede vrienden als Ouders en kinderen niet en believe inder eeuwichheit te separeren maer verlang en wensch dat Christus Jesus ons alle wil gunnen en verlenen de heylige roomssche Catholycke Religie met een God vruchtige ijver te beleven daer ick niet aen en twijffel gy haest sult aennemen met al de gene die s’noch niet en hebben in ons huisgesin.¹⁰¹

Om deze missie kracht bij te zetten, aarzelde Geertruidt niet om enige emotionele chantage uit te oefenen. Naar aanleiding van de dood van haar katholieke oom Otto, schreef ze haar ‘seer lieve wel bemynde vader en moeder’ dat zij ‘eewijch van [Godts] blynkende schoonheydt’ verstoken zouden blijven zolang zij ‘Godts heylige sacramenten’ niet eerden.¹⁰² En broer Tymen hamerde met klem op het verrichten van de goede werken, die bij katholieken zo’n belangrijke voorwaarde voor de toegang tot de hemel vormden:

Beminde moeder, t’is aldus geleeegen dat sonder goede wercken niemant binnen sal comen inde vreugde Godts. [...] hoe swaer sal het sulcke vallen die met Godt gecken, hij sal in haer verdoemenisse lachen [...].¹⁰³

Op zijn sterfbed, ‘met een dootelicke ziekte bevanghen’, nam Pieter hun zorg om zijn zielenheil weg. ‘Want naedien dat het stervensnoot werdt’ heeft Stalpaert van der Wielen Pieter ‘uit ganscher herten bekeert’.¹⁰⁴ In haar beschrijving van Pieters overlijden voegde zijn

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ongedateerde brief van Apollonia aan haar moeder, Haags Gemeentearchief, Archief Evangelisch-Lutherse gemeente, toegang 0003-01, inv.nr. 1242.

¹⁰² Brief van Geertruidt aan haar ouders, gedateerd 19 mei [1629], Haags Gemeentearchief, Archief Evangelisch-Lutherse gemeente, toegang 0003-01, inv.nr. 1242.

¹⁰³ Ongedateerde brief van Tymen aan zijn moeder, Haags Gemeentearchief, Archief Evangelisch-Lutherse gemeente, toegang 0003-01, inv.nr. 1242.

¹⁰⁴ Reeck, *De liefde ende patienti Christi*, ed. Hensen, p. 347.

dochter Geertruidt daaraan toe dat haar vader na zijn bekering ‘syn bychte [heeft] gesproken drymael en daernae ontfangen thoochwaerdych sacrament des outaers’.¹⁰⁵ Kort daarop stierf Pieter in aanwezigheid van al zijn kinderen. Vóór hij zijn laatste adem uitblies, sprak hun vader nog wel de wens uit dat zij ‘een lijn int huijs sou trecken van nemende daer ut een geloof’, zo vermeldde Geertruidt.¹⁰⁶ Wat haar vader daarmee precies bedoelde, blijft onduidelijk in Geertruidts relaas. Zijn terugkeer naar de oude kerk zou een aanwijzing kunnen zijn dat hij deze keuze zijn gereformeerde gezinsleden ook toewenste.

De levensloop van zowel Simon als Pieter toont aan hoe eierzuchtige katholieken hun maatschappelijke ambities in een gereformeerde context trachtten te verwezenlijken. Hun betrokkenheid bij de Leidse universiteit wijst erop dat deze strategie al op jonge leeftijd werd bepaald.¹⁰⁷ Ook andere katholieken gaven met het oog op hun toekomstige loopbaan de voorkeur aan het ‘corpus schismaticum’ in Leiden boven een katholieke universiteit in het Zuiden. In 1604 vroeg de Leidse student medicijnen Gerardus Vanellius Loaeus apostolisch vicaris Sasbout Vosmeer om dispensatie voor het feit dat hij al twee jaar in Leiden stond ingeschreven.¹⁰⁸ Hij meende dat de omstandigheden hem daartoe hadden gedwongen. Had hij immers het Zuiden verkozen boven Leiden, dan zou dat waarschijnlijk de ergernis hebben gewekt van de magistraat in zijn geboortestad Gouda, waar hij zich na zijn studie als arts wilde vestigen. En een geïrriteerde magistraat zou er weinig voor voelen hem een salaris uit de publieke kas te verstrekken, waar hij als katholiek met weinig middelen op aangewezen was.¹⁰⁹

Tegelijkertijd illustreert Simons en Pieters uiteindelijke terugkeer in de schoot van de moederkerk waar de grens werd gesteld aan het streven om een maatschappelijke rol van

¹⁰⁵ Beschrijving van Pieters overlijden door Geertruidt van Veen, Haags Gemeentearchief, Archief Evangelisch-Lutherse gemeente, toegang 0003-01, inv.nr. 1242.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Zoals gezegd, nam Simon deel aan de plechtige opening van de universiteit, terwijl Pieter er stond ingeschreven als student; *NNBW*, dl. 6, p. 1298-1299.

¹⁰⁸ HUA, Archief apostolische vicarissen van de Hollandse Zending, toegang 1003, inv.nr 3, brief van Gerardus Vanellius Loaeus aan Sasbout Vosmeer van 30 oktober 1604.

¹⁰⁹ Vanellius voerde ook nog als reden voor zijn keus aan dat zijn vrouw wegens haar zwakke geestelijke gesteldheid niet in het buitenland zou kunnen aarden en wellicht krankzinnig zou worden door een gedwongen verhuizing naar het buitenland. Beide overwegingen vonden geen gehoor bij Vosmeer, die de dispensatie weigerde. Zie P.A.M. Geurts, ‘Het gewetensconflict van de katholieke studenten aan de Leidse universiteit ca. 1600’, in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt e.a. (red.), *Voor Rogier. Een bundel opstellen van oud-leerlingen de hoogleraar bij zijn afscheid aangeboden*, Hilversum / Antwerpen 1964, p. 65-79, spec. 71-72, 78-79; Lenarduzzi, ‘De religieuze spagaat’, p. 278.

betekenis te vervullen. Met het zielenheil werd niet gemarchandeerd. Deze ondergrens werd eveneens door andere katholieken gerespecteerd. Arnold Waeijer (1606-1692), zestig jaar aartspriester van Zwolle, tekende in zijn memoires op dat hij in 1639 geroepen werd om ‘Peter Eijckels, die te Vollenhove wegens zijn burgemeesterschap mede in de Gereformeerde kercke hadde gegaen, te berechten, willende sich nu tot het Catholijcke gelove wederom bekeeren.’ Ondanks het feit dat hij onderweg door de plaatselijke drost als ‘paep’ werd ontmaskerd, slaagde Waeijer er in de zieke burgemeester het H. Oliesel toe te dienen, waarna hij ‘Catholijck gestorven is.’¹¹⁰ Het jaar daarvoor had Waeijer een stervende vrouw die door haar gereformeerde echtgenoot gedwongen was ‘mede in sijn kercke te gaen’, maar die ‘catholijck [wilde] sterven’ ook al net op tijd kunnen bedienen.¹¹¹ En in 1667 kwam tijdens een diner waar ook Waeijer aanzat ter sprake hoe in ‘Raelte de Catholijcken [sterven] als beesten zonder priester’.¹¹² De zorgen van Waeijer en zijn disgenoten over een tijdige bediening van de stervenden maken duidelijk dat de katholieke ondergrens tegen het einde van de zeventiende eeuw nog net zo hard was als in 1575, toen een anonieme Bossche kloosterzuster vertwijfeld in haar kroniek beschreef dat ‘op die dorpen ende steden daer storven die menschen al als beesten sonder biecht, sonder dat H. Sacrament ende soe worden sy oock begraven.’¹¹³ [Afb. 5 Titelblad Arnold Waeijer, *Nopende het Aerts-priesterschap van Swolle naer de Beroerten deser Nederlanden mitsgaders van eenige gedenckweerdige voorvallen*, Historisch Centrum Overijssel, Archief van de OLV Parochie, toegang 1120, inv.nr. 358.]

Het is goed mogelijk dat de banden van Simon en Pieter met de universiteit ook te maken hadden met lokale loyaliteiten: de familie Van Veen was al generaties lang verbonden met de stad Leiden.¹¹⁴ De artistieke carrière van Pieter en zijn jongere broer Otto verschaft

¹¹⁰ Waeijer, *Nopende het Aerts-priesterschap van Swolle*, ed. Meijer, in: AAU 46, p. 344-345.

¹¹¹ Waeijer, *Nopende het Aerts-priesterschap van Swolle*, ed. Meijer, in: AAU 45 (1920), p. 30. Zie ook De Kok, ‘Kerkelijke toestanden in Vorden en omgeving tijdens het bestuur van den Vicarius Apostolicus Petrus Codde’, p. 233, waar in 1692 een wereldlijk priester uit de Achterhoek, die voortdurend overhoop lag met een concurrerende pater jezuïet, één van zijn parochianen niet toestond om op haar sterfbed de laatste sacramenten te ontvangen van deze jezuïet. Omdat zij per se de seculiere geestelijke niet aan haar sterfbed wilde hebben, zou zij dus zonder de laatste sacramenten sterven. ‘Roept dit geen vraeck bij Godt en de menschen?’, vraagt haar broer zich vertwijfeld af in een brief aan Petrus Codde.

¹¹² Waeijer, *Nopende het Aerts-priesterschap van Swolle*, ed. Meijer, in: AAU 45 (1920), p. 131.

¹¹³ *Kroniek eener kloosterzuster van het voormalig Bossche klooster ‘Mariënborg’ over de troebelen te ‘s-Hertogenbosch e.e. in de jaren 1566-1575*, ed. H. van Alfen, Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, Den Bosch 1931, p. 62.

¹¹⁴ Zie Lenarduzzi, ‘De religieuze spagaat’, p. 277-278.

ons verdere aanwijzingen dat het gezin Van Veen zijn stedelijke identiteit soms liet prevaleren boven zijn religieuze. Behalve (stads)advocaat in Den Haag was Pieter van Veen ook een verdienstelijk schilder, al haalde hij bij lange na niet het niveau van zijn beroemde broer Otto. Volgens zijn dochter Geertruidt had haar vader wel vierhonderd schilderijen en driehonderd tekeningen gemaakt.¹¹⁵ De ‘edele conste’ lijkt dus meer te zijn geweest dan een eenvoudige hobby, zoals ook blijkt uit de lovende woorden die Orlers in zijn *Beschrijvinge der Stadt Leyden* aan Pieters schilderskwaliteiten wijdt:

[...] d’heer Pieter van Veen, den welcken somtijts maer yet uyt lust doende / den besten schilders hooghlick doet verwonderen / en seggen jammer te wesen / dat hy daer van niet sijn besondere stuck en oeffeninge en maeckt.¹¹⁶

Deze indruk wordt bevestigd in het door Jan van Ravesteyn vervaardigde portret van Pieter, waarin zowel de pen en het papier van de advocaat als het schilderspalet van de kunstenaar prominent zijn afgebeeld. **[Afb. 6 Jan van Ravesteyn, Portret van Pieter van Veen met zijn zoon en zijn secretaris, 1620-1625, Musée d’Art et d’Histoire Genève.]** Ook het grafschrift dat P.C. Hooft op Pieter van Veen dichtte, belicht diens artistieke kwaliteiten: ‘Van Veen had op zijn duim de wet, / En daer en boven droegze ’t Plet (Palet)’.¹¹⁷ Een van Pieters schilderijen wekt gezien het glippersverleden van zijn vader verwondering. In 1615 kreeg hij van de stad Leiden een zilveren schaal cadeau omdat

[...] hy zeker stuk schilderye, zijnde het ontzet deser Stede van Leyden, by hem zelfs geschildert aen Burgemeestren gesonden ende geoffereert heeft, hetwelck op Burgemeesters Camer is hangende.¹¹⁸

Zijn vlucht voor de geuzen, gevolgd door een jarenlange ballingschap, moet voor Cornelis een traumatische, ontwrichtende ervaring zijn geweest. Maar veertig jaar later beeldde zijn zoon diezelfde geuzen af als helden die door het uitdelen van haring en wittebrood de Leidse bevolking van een gewisse hongerdood redden. **[Afb. 7 Pieter van Veen, De spijziging van**

¹¹⁵ Haags Gemeentearchief, Archief Evangelisch-Lutherse gemeente, toegang 0003-01, inv. nr. 1242.

¹¹⁶ Orlers, *Beschrijvinge der Stadt Leyden*, p. 367-368. Orlers ontleende deze passage aan Karel van Manders *Schilderboek* (1618).

¹¹⁷ P.C. Hooft, *Gedichten. Deel 1*, ed. P. Leendertz Wz. en F.A. Stoett, Amsterdam 1899, p. 280.

¹¹⁸ Erfgoed Leiden en omstreken, Ordonnantieboek F, fol. 318-319. Zie ook *De Navorscher* 21 (1871), p. 189. Het schilderij hangt nu in Stedelijk Museum de Lakenhal in Leiden.

de verlost Leidenaren op 3 oktober 1574, ca. 1615, Museum Lakenhal Leiden, inv.nr. 443.] Slechts één generatie later had Pieter het pijnlijke ballingsverleden kennelijk al verwerkt. Daarvoor in de plaats gekomen, was de religie overstijgende herinnering aan de door alle Leidenaren gedeelde hongersnood tijdens het beleg.¹¹⁹

Nog opmerkelijker is dat zijn broer Otto al meteen in 1574 zijn vreugde over de ontzetting van zijn vaderstad had vastgelegd op doek. **[Afb. 8 Otto van Veen, *De uitdeling van haring en wittebrood na de opheffing van het beleg van Leiden 3 oktober 1574, 1574-1629, Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. SK-A-391.*]** Pieters schilderij is grotendeels gebaseerd op deze eerder versie van zijn broer. In 1574 verbleef Otto in Luik, het tweede ballingsoord van het gezin Van Veen. Hoewel zijn vlucht voor de geuzen dus nog vers in het geheugen lag, lijkt in dit geval Otto's liefde voor zijn vaderstad sterker dan zijn afschuw van de rebellen die het gezin Van Veen uit Leiden hadden verdreven. Door actief te participeren in het door de gereformeerde stadsregering gecultiveerde hongerverhaal, eisten de katholieke Pieter en Otto een plaats op in het recente verleden van hun stad. Zij weigerden als het ware uit de geschiedenis van Leiden te worden weggeschreven. Ook later in zijn leven identificeerde Otto zich met zijn protestantse 'patria', al had hij de Habsburgse Nederlanden verkozen boven de Republiek, en Rome boven Genève. Zijn *album amicorum*, dat stamt uit zijn verblijf in Leiden in 1584, opende met een afbeelding van 'Patria', de Hollandse maagd gezeten in een *hortus inclusus* naast een vrijheidsboom met in haar hand een schild met de Belgische leeuw erop.¹²⁰ **[Afb. 9 'Patria', in J. van den Gheyn, *Album amicorum de Otto Venius, Brussel 1911.*]** Verderop in zijn album haalde Otto Cicero aan, toen hij schreef dat voor een goed mens alleen zijn 'patria' alle loyaliteiten in zich bergt, meer dan zijn kinderen of naasten, en dat een goed mens bereid is om voor zijn 'patria' te sterven.¹²¹ Een paar bladzijden later voegde hij daar nog aan toe: 'Niet alleen voor onszelf zijn wij geboren, maar

¹¹⁹ Judith Pollmann, *Herdenken, herinneren, vergeten. Het beleg en ontzet van Leiden in de Gouden Eeuw*, 3 oktoberlezing, Leiden 2008.

¹²⁰ Otto's *album amicorum* is bescheiden van omvang, maar de inscripties en tekeningen zijn praktisch allemaal afkomstig van beroemde intellectuelen, zoals Lipsius, Lampsonius en Ortelius. Het origineel wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek Brussel, II 874.

¹²¹ J. van den Gheyn, *Album amicorum de Otto Venius. Reproduction intégrale en fac-similé avec introduction, transcription, traduction, notes*, Brussel 1911, p. 81 (p. 19 van het album): 'chari sunt liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium charitates patria una complexa est, pro qua quis bonus dunitet mortem oppetere, si ei sit profuturus?' Op p. 21 noemt Otto zijn 'patria' als eerste object van zijn liefde (en daarna zijn ouders, leermeesters en de vrienden die een vers in zijn album hebben geschreven): 'Unde mihi, me fas, in te et te propter amare / et Patriam, et qui me progenere Duos, / et quicumque bonas artes docuere Magistros, / et liber hic quorum nomina amica capit.'

het vaderland eist een deel van ons bestaan op voor zichzelf, onze ouders eisen een deel op, onze vrienden eisen een deel op.’¹²²

Otto koesterde dus opvallend sterke patriottische gevoelens ten opzichte van Leiden en de Republiek. In 1612 publiceerde Otto een geïllustreerde versie van Tacitus’ geschiedschrijving over de opstand van Julius Civilis tegen de Romeinse overheersers. De Nederlandse titel luidt *De Batavische of oude Hollantsche oorloghe teghen de Romeynen*. Net zoals in deze titel, worden in de onderschriften bij de 36 prenten de Bataven steeds als ‘Hollanders’ aangeduid. Via zijn broer Pieter bestelde de Haagse magistraat in 1612 twaalf exemplaren van dit werk over de Bataafse opstand waarmee de Republiek haar eigen Opstand tegen Spanje zo graag vergeleek.¹²³ Het jaar daarop nam Otto een opdracht van de Staten Generaal aan om de populaire Bataafse mythe te verbeelden in een serie van twaalf schilderijen. Zowel in de prenten als in de schilderijen wordt de Bataafse opstand tegen de Romeinen (en dus indirect de eigentijdse Opstand tegen Spanje) verheerlijkt, maar óók de uiteindelijke verzoening tussen de Bataven en het Romeinse imperium. Dat accent paste binnen het Twaalfjarig Bestand dat net was gesloten, maar het stelde Otto tevens in de gelegenheid om zijn loyaliteit jegens zijn gereformeerde ‘patria’ te verzoenen met zijn keuze voor de Zuidelijke Nederlanden en het roomse geloof.¹²⁴

In zijn lokale betrokkenheid vond Otto dus een manier om de religieuze tweespalt van zijn tijd, waarin hij zelf partij had gekozen voor de katholieke kant, te helen. Deze tactiek paste hij ook toe in familiale kring. Dat hij belang hechtte aan een goede verstandhouding met zijn ouders blijkt wederom uit zijn *album amicorum*. In de hierboven aangehaalde inscriptie kunnen we al lezen dat Otto meende dat een deel van zijn leven toebehoorde aan zijn ouders. Van de liefde voor zijn ouders getuigen ook uit de twee portretjes die hij van hen tekende, meteen na de afbeelding van ‘Patria’. **[Afb. 10 ‘Parentes’, in: J. van den Gheyn, *Album***

¹²² Ibidem, p. 89 (p. 27 van het album): ‘Non solum nobis nati sumus, sed ortus nostri partem sibi vindicat patria, partem parentes, partem amici.’

¹²³ Zie N.J. Pabon, ‘Iets over Pieter van Veen en zijn familie’, in: *Oud-Holland* 41 (1923), p. 241-249, spec. 245: ‘de magistraat “betaelt den advocaet Mr. Pieter van Veen de somme van twe ende dertich pond acht schell. uyt saecke van twaelf exemplaren van seker bouck geintituleert Batavorum cum Romanis Bellum etc. by hem aen de magistraat van sgravenhage gedaen leveren.”’ Over de Bataafse mythe zie Simon Schama, *Embarrassment of riches. An interpretation of Dutch culture in the Golden Age*, New York 1987. Zie ook M. van der Zwaag, R. Cohen Tervaert en Y. Rosenberg, *Opstand als opdracht / The Batavian commissions*, Amsterdam 2011.

¹²⁴ Zie ook M. Morford, ‘*Theatrum Hodiernae Vitae*. Lipsius, Vaenius, and the rebellion of Civilis’, in: K. Enenkel, J.L. de Jon den J. De Landtsheer (red.), *Recreating ancient history. Episodes from the Greek and Roman past in the arts and literatures of the early modern period*, Leiden / Boston / Keulen 2001, p. 57-74, spec. 62.

amicorum de Otto Venius, Brussel 1911.] Maar hij voegde ook een portret van zijn oudste broer Simon toe. Dat deze anders dan Otto zijn katholieke achtergrond ‘tussen haakjes’ had gezet om de maatschappelijke ladder te beklimmen, deed blijkbaar niet af aan de warme gevoelens die Otto voor hem koesterde. Ook het familieportret dat hij tijdens zijn Leidse *séjour* maakte, toont ons dat in Otto’s beleving de familiebanden sterker waren dan de godsdienstige tegenstellingen die zowel in zijn eigen als de volgende generatie Van Veen opspeelden. Op het monumentale schilderij zijn Otto’s ouders, zijn broers en zusters en hun kinderen geportretteerd, inclusief degenen die het katholieke geloof niet praktiseerden.¹²⁵

[Afb. 11 Otto van Veen, Portret van Cornelis van Veen met zijn familie, 1584, Musée du Louvre, inv.nr. 1911.] Op het schild linksonder op het schilderij staat te lezen dat het Otto’s wens was dat dit portret binnen de familie zou blijven. Als hij zelf geen zonen zou krijgen, moest het overgaan op de mannelijke afstammelingen uit de oudste nog voortlevende tak van de familie.¹²⁶

Waar de Buycken door middel van een vooroudergalerij vooral hun vroegere status levend wilde houden, vond Otto het belangrijk om de herinnering aan de familiale saamhorigheid voor het nageslacht te bewaren. Dat hij juist daar de nadruk op legde, is niet zo vreemd gezien de religieuze verdeeldheid in zijn familie. Bij de Buycken deed deze zich minder voor. Bovendien had het carrièrepad van Simon en Pieter van Veen de familie voor maatschappelijke neergang behoed, wat het uitvergrooten van de patricische wortels minder urgent maakte. En dus wilde Otto de toekomstige generaties Van Veen vooral het bewaren

¹²⁵ Zie voor een beschrijving van de gezinsleden die staan afgebeeld Ekkart, ‘Het gezin van Cornelis van Veen’, p. 97-101.

¹²⁶ ‘D. MEMORIAE SACR. / HANC TABULAM SIBI SUI SQ. / PINXIT ET DEDICAVIT / OTHO VENIUS / ANNO M D XXIV. / HAC LEGE UT SI IPSUM NULLIS VIRILIS / SEXUS LIBERIS SUPERSTITIBUS MORI CON. / TINGAT, IN FAMILIA NATU MAXIMI FRATRES / SIT QUADIU IBI MASCULA PROLES FUERIT, / QUA DEFICIENTE CEDAT SEMPER FRATRI / AETATE ILLI PROXIMO EIUSQ. FAMILIAE / QUAMDIU ET ILLI MASCULA / PROLES SUPER FUERIT.’ Zijn wens werd overigens niet verhoord want in 1788 was het schilderij in ieder geval niet meer in het bezit van de familie, maar behoorde het toe aan het Haagse schildergenootschap ‘Pictura’. Van dit gezelschap was de oudste zoon van Pieter, Cornelis, medeoprichter en secretaris zodat het voor de hand ligt dat het portret via hem bij Pictura terecht kwam. Dat deze Cornelis weinig waarde hechtte aan de door zijn familie geproduceerde kunstwerken blijkt wel uit het feit dat hij liever de deurwaarder de hele schilderijenverzameling van zijn vader liet verkopen, dan dat hij de verschuldigde verponding (een equivalent van de huidige OZB) voldeed. Dit tot groot verdriet van zijn zusjes, met name van Apollonia; Haags Gemeentearchief, Notarieel archief, toegang 0372-01, inv.nr. 440, protocol notaris G. Valette. Na de dood van zijn vader onderhield Cornelis überhaupt een moeizame relatie met zijn familie; Pabon, ‘Iets over Pieter van Veen en zijn familie’, p. 248. Zie ook Ekkart, ‘Het gezin van Cornelis van Veen’, p. 103; Eschauzier, ‘Het Leidsche geslacht Van Veen’, p. 374.

van de onderlinge eenheid inprenten. Via zijn familieportret konden zij zich spiegelen aan het goede voorbeeld van hun voorouders. Overigens droeg Otto wel degelijk zijn steentje bij aan het opkrikken van de sociale statuur van zijn familie op een manier die voor de familie Buyck herkenbaar zou zijn geweest. Al in de jaren 1580 voerde hij ten onrechte het wapen van een bastaardtak van de Hertogen van Brabant.¹²⁷ Zijn kleinkinderen voerden daar in de jaren 1660 nog een procedure over tegen de Raad van Brabant te Brussel, die graag bewijzen van deze adellijke titel wilde zien. Om hun zaak kracht bij te zetten, voerden zij aan dat zowel Otto als zijn vader Cornelis hun vaderland met achterlating van hun hele bezit waren ontvlucht uit trouw aan de koning van Spanje. De verlangde bewijzen kwamen er niet, maar de titel werd toch toegelaten, wellicht omdat men in de Zuidelijke Nederlanden inderdaad gevoelig was voor het argument van een glippersverleden. Opvallend genoeg echter, werd het wapen ook in de Noordelijke Nederlanden erkend.¹²⁸ Daar waren verzonnen adellijke titels trouwens in bredere katholieke kring een beproefd middel om het aanzien te verwerven dat via een bestuurlijke loopbaan niet langer bereikbaar was. Zo mat de katholieke Johan Buytewech (1590-1657), zoon van de voorname Leidse glipper Jan Gerritsz Buytewech, zichzelf een dubbele achternaam aan, De Bruyn van Buytewech, om daar later ook nog het predicaat jonkheer aan toe te voegen.¹²⁹

Franciscus Dusseldorpius: trouw aan Rome tot elke prijs?

Voor zowel de familie Buyck als de familie Van Veen was het dus belangrijk om linksom of rechtsom tot de elite te blijven behoren. Dat gold ook voor die andere Leidse glipper,

¹²⁷ Hij had dit ook afgebeeld op het familieportret, op het schild rechts onderin.

¹²⁸ Eschauzier, 'Het Leidsche geslacht Van Veen', p. 362-366. Het herschrijven van de familiegeschiedenis door er een adellijke afkomst in te lassen, was een strategie die ook werd gevolgd door protestanten die vanuit de Zuidelijke Nederlanden naar de Republiek waren geëmigreerd. In hun streven naar *upward social mobility* in het nieuwe thuisland beklemtoonden deze protestantse ballingen, net zoals katholieke vluchtelingen dat deden, dat zij bereid waren geweest om grote offers te brengen omwille van hun geloof. Zie Johannes Müller, *Exile memories and the Dutch Revolt. The narrated diaspora, 1550-1750*, Leiden / Boston 2016, p. 129-138.

¹²⁹ Hendrik Battjes, 'Johan de Bruyn van Buytewech, Heer van Nieuwkoop van 1617-1657', in: *Nieuwkoop. Beelden en fragmenten*, tweede herziene druk, Nieuwkoop 1988, p. 10-52; P.J. Verkruijsse (red.), *'Dien langen Duyvel van Nieukoop'. Twee pamfletten uit 1651 over baljuw Jan van Sevenhoven*, Noorden 1998. Buytewech regelde trouwens ook een bestuursambt voor zichzelf. In 1617 kocht hij met het geld dat hij van zijn vader had geërfd de Heerlijkheden Nieuwkoop, Noorden en Achttienhoven en hield zich de rest van zijn leven intensief met het besturen van deze gebieden bezig.

Franciscus Dusseldorpius, maar hij koos een volledig andere koers om dat doel te bereiken. Dusseldorpius was afkomstig uit een vooraanstaand geslacht dat al decennialang bestuurders aan de stad Leiden had geleverd. Zijn ouders waren fervente katholieken. Toen in augustus 1566 de Beeldenstorm ook Leiden had bereikt, probeerde burgemeester Frans Janszn. van Dusseldorp, Franciscus' vader, met een getrokken pistool tevergeefs de Pancraskerk te verdedigen. Nadat een dag of wat later de gemoederen enigszins tot bedaren waren gekomen, haalde de burgemeester de aarzelende deken van de Pancraskerk over om de mis te vieren met de belofte dat hij, gewapend met een pistool en drie kogels, als eerste de kerk zou binnen komen en als laatste zou verlaten. Op die manier zou hij het kerkvolk tegen eventuele oproerkraaiers beschermen.¹³⁰ Zoals hierboven al enkele keren is gebleken, zou zijn zoon, hoewel pas geboren nadat Frans senior was overleden, deze militante inborst van hem erven.

Eveneens in het voetspoor van zijn vader koos Franciscus Dusseldorpius voor een studie rechten in de Zuidelijke Nederlanden. In een opvallend lange en persoonlijke passage in zijn *Annales* beschreef Dusseldorpius hoe hij er geen seconde over had geaarzeld om de 'ketterse' hogeschool in zijn geboortestad links te laten liggen ten gunste van de katholieke universiteit in Douai. Liever nam hij zijn bedlegerige moeder – met wie hij een innige band had – mee naar het buitenland, dan dat hij zijn rotsvaste geloofsovertuigingen zou compromitteren door zich in protestantse handen te begeven.¹³¹ Over zijn studietijd in het Zuiden zweeg hij. Hij vervolgde zijn persoonlijke geschiedenis met een lange uitweiding over de gebeurtenis die een keerpunt in zijn leven zou vormen. Nadat hij in 1589 was afgestudeerd, vestigde Dusseldorpius zich in Den Haag waar hij naar eigen zeggen al snel een florerende

¹³⁰ L. Knappert, *De opkomst van het protestantisme in eene Noord-Nederlandsche stad*, Leiden 1908, p. 235; Fasel, 'De Leidse glippers', p. 69-70, n. 2; Karstens, *De kathedraal van het licht*, p. 38, 42. Deze anekdotes heeft Dusseldorpius in zijn *Annales* gedetailleerd beschreven. Ik vermoed dat onder de doorhalingen in zijn manuscript aanvankelijk de naam van zijn vader stond geschreven. Angst voor represailles als de *Annales* in verkeerde handen zou vallen, hebben Dusseldorpius er waarschijnlijk toe gebracht zijn vaders naam onleesbaar te maken en te vervangen door het algemene 'burgemeester' of een woord van gelijke strekking; *Annales*, dl. 1, fol. 61-62. Sporen van een dergelijke vrees zijn ook elders in zijn manuscript terug te vinden. Zo heeft Dusseldorpius bijvoorbeeld de naam van de kerk waar zijn moeder was begraven onleesbaar gemaakt – ongetwijfeld om te voorkomen dat haar laatste rustplaats zou worden geschonden door 'ketteren'; *Annales*, dl. 2, fol. 277. Daarnaast vermeldde Dusseldorpius soms namen in geheimschrift (zie bijvoorbeeld *Annales*, dl. 2, fol. 274, 341, 366, 415), of sneed hij delen van pagina's weg (zie bijvoorbeeld *Annales*, dl. 2, fol. 432 en 433). Natuurlijk kan het ook zo zijn dat de doorgehaalde /verwijderde passages (mede) voor rekening kwamen van een latere bezitter van het manuscript. In dat geval ligt het voor de hand dat een functionaris van de Hollandse Zending verantwoordelijk was: Dusseldorpius' manuscript kwam na zijn dood terecht in de in 1639 in beslag genomen bibliotheek van apostolisch vicaris Philippus Rovenius.

¹³¹ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 81.

advocatenpraktijk opbouwde. In 1596 gooide het Hof van Holland echter roet in het eten. Door de toestroom van in het Zuiden opgeleide advocaten, besloot het Hof er voortaan strenger op toe te zien dat de door de Staten vereiste ‘eedit van getrouwicheyt’ aan de Republiek daadwerkelijk werd afgelegd, onder gelijktijdige afzwering van de in het Zuiden afgelegde eed aan Spanje en Rome.¹³² Dusseldorpius weigerde pertinent, ook al liep hij daarmee een groot risico op hoge boetes en schrapping van het tableau. Met een beroep op de vrijheid van geweten kreeg hij het echter voor elkaar dat de magistraat in Den Haag er genoeg mee nam dat de katholieke advocaten verklaarden zich te zullen gedragen als ‘boni et fideles indigenae’ (als goede en rechtschapen inwoners).¹³³ Maar hij kwam er niet mee weg, want het Hof eiste al snel een verklaring die meer in overeenstemming was met de wet. Dusseldorpius werd gesommeerd opnieuw voor de Haagse magistraat te verschijnen. Met een bang hart begaf hij zich vanuit zijn woonplaats Leiden op weg, gekweld door de vraag welke verklaring van hem zou worden verlangd:

Dus ging ik zeer vroeg in de ochtend te voet vanuit Leiden op weg, terwijl ik herhaaldelijk op standvastige wijze tot God bad dat Hij het ertoe zou leiden, dat de verklaring die mij zou worden voorgelegd ofwel duidelijk kon worden geaccepteerd ofwel zonder meer moest worden afgewezen, opdat mijn geweten niet door twijfel zou worden verscheurd.¹³⁴

Aan zijn onzekerheid kwam een einde, toen hij bij Wassenaar twee als boer verklede lotgenoten tegenkwam, op de vlucht vanuit Den Haag. Zij konden hem melden dat de overheid niet alleen van hen verlangde dat zij Filips II zouden afzweren, maar dat zij tevens vroeger afgelegde eden ‘contra religionem reformatam’ moesten verzaken.¹³⁵ Het stond buiten kijf voor Dusseldorpius dat hij een dergelijke ondubbelzinnige eed niet kon afleggen. Alle mogelijke twijfels over de te maken keuze vielen weg. Dusseldorpius was zielsblij dat zijn

¹³² Wiltens, *Kerkelyk Plakaat-boek*, dl. 1, p. 524-526. Zie ook hoofdstuk 1. Het in het Zuiden behaalde diploma werd overigens gewoon erkend in de Republiek; Frijhoff, *La société Néerlandaise*, p. 69.

¹³³ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 83.

¹³⁴ Ibidem: ‘Itaque mane admodum Leida discedo, pedibus iter mensus, deum obnixi non semel precatus ut ita negotium dirigeret, ut res aut aperte permissa aut notorie prohibita offenderetur, ne dubiis consiliis conscientiam laederem.’ Zijn angst om in een ‘schemergebied’ terecht te komen, waarin hij niet zou weten of hij de vereiste verklaring wel of niet kon afleggen, geeft aan dat Dusseldorpius tot op enige hoogte bereid was tot het sluiten van compromissen als hem dat een plaats in de Haagse balie zou opleveren. Uit zijn onverzoenlijke woorden aan het adres van de gebroeders Van Veen bleek dat hij een dergelijke pragmatische houding van andere katholieken niet kon waarderen. Enige hypocrisie was dus ook Dusseldorpius niet vreemd.

¹³⁵ Ibidem.

gebeden waren verhoord en dat hij niet voor een dilemma was geplaatst: ‘middenin het veld met hennep, wierp ik mij op mijn knieën en ik dankte de zeer genadige en allerhoogste God dat deze eed overduidelijk niet kon worden afgelegd.’¹³⁶ Waarna hij met een vol gemoed terugkeerde naar Leiden, om daar enkele uren later doodziek van alle emoties te arriveren.¹³⁷

Dusseldorpius beschreef hier een cruciale gebeurtenis in zijn leven. Voortaan zou dat volledig in het teken van zijn geloof staan. De manier waarop Dusseldorpius de ommekeer in zijn leven beschreef, roept associaties op met een spirituele ervaring: de zware innerlijke tweestrijd waarvan God hem verlostte, de ontmoeting bij Wassenaar die sterk doet denken aan het Bijbelse verhaal over de Emmaüsgangers, het fysieke lijden waarmee zijn beslissing (die eigenlijk de beslissing van God was) gepaard ging. Hij gaf zijn tekst daarmee een dimensie die het zuiver menselijke aspect ontsteeg: het was God zélf die Dusseldorpius geroepen had om een ander levenspad in te slaan. Op die manier maakte hij zijn lezers duidelijk dat hij niet zomaar een katholiek was en zijn *Annales* niet een willekeurige tekst: de hand van God had Dusseldorpius’ pen vastgehouden.¹³⁸ De sturende hand van God en de instrumentele functie die Dusseldorpius zichzelf toekende, verlenen de tekst, die op zichzelf buitengewoon gefragmenteerd is, eenheid en autoriteit. Dit doet vermoeden dat het hier om een welbewuste retorische strategie gaat, die Dusseldorpius waarschijnlijk achteraf heeft toegepast.¹³⁹ In Dusseldorpius’ beleving maakte zijn roeping hem voorts tot het middelpunt van protestantse haat en vervolging; tal van persoonlijke herinneringen in zijn *Annales* getuigen hiervan. Deze beleving was ongetwijfeld voor een deel oprecht, maar ook hier ging een tactiek achter schuil. Door zichzelf consequent als martelaar voor het geloof te profileren, onderstreepte Dusseldorpius zijn goddelijke missie. Dat het God was die hem stuurde, bewees bovendien het katholieke gelijk.¹⁴⁰

Na zijn ontmoeting met God verruilde Dusseldorpius de advocatuur voor de Hollandse Zending, waar hij al snel een intimus van Sasbout Vosmeer werd. Gezien zijn rechtlijnige

¹³⁶ Ibidem, fol. 83-84: ‘[...] in sato cannabino in genua provolver; deo optimo maximo gratias ago, quod iuramentum notorie illicitum esset.’

¹³⁷ Volgens Dusseldorpius was hij zo ernstig ziek geworden van de doorstane spanningen, dat hij maar nauwelijks herstelde; *Annales*, dl. 2, fol. 84.

¹³⁸ Dusseldorpius’ vermelding dat hij op de uitzonderlijk jonge leeftijd van vijf jaar het H. Vormsel ontving, is een andere aanwijzing van Gods bemoeienis met hem; *Annales*, dl. 1, fol. 256.

¹³⁹ Zie verder de Appendix.

¹⁴⁰ Dusseldorpius sloot hiermee aan bij de 16^e-eeuwse herleving van katholiek martelaarschap als middel om de katholieke zaak kracht bij te zetten en om een specifiek katholieke identiteit te ontwikkelen; Brad S. Gregory, *Salvation at stake. Christian martyrdom in early modern Europe*, Harvard University Press 1999, p. 250-314.

opvattingen was dit voor Dusseldorpius de enige manier om nog iets van zijn verloren maatschappelijke prestige te heroveren. Hij was niet de enige katholiek die in een carrière in de Hollandse Zending compensatie vond voor de maatschappelijke marginalisering. Geert Janssen signaleerde al eerder dat ook veel katholieke ballingen die waren teruggekeerd naar de Republiek deze strategie volgden.¹⁴¹ In 1609 wijdde Vosmeer zijn vertrouweling tot priester, hoewel Dusseldorpius in zijn *Annales* noteerde dat het priesterschap een roeping was ‘waaraan ik met alles in mij probeerde te ontkomen’.¹⁴² Uiteindelijk waande hij zich gezien zijn nauwe banden met de Hollandse Zending niet langer veilig in de Republiek. Hij emigreerde in 1615 naar Keulen, waar hij vijftien jaar later zou overlijden.

Dusseldorpius’ onwrikbare geloofsopvattingen bepaalden ook zijn houding jegens zijn familie. De aanvaring met zijn oom Nicolaas van Montfoort, waarmee hij zijn persoonlijke relaas vervolgde, illustreert dat hij ook in dit opzicht niet bereid was om te schipperen. Deze oom van moederszijde was overgestapt naar het gereformeerde geloof, wat hem in de ogen van Dusseldorpius tot een ‘een ketter van het ergste soort’ maakte.¹⁴³ Geen haar op zijn hoofd piekerde er dan ook over om de invitatie voor het huwelijk van zijn nichtje Van Montfoort te accepteren. Op scherpe toon gaf Dusseldorpius zijn oom te kennen er geen enkele behoefte aan te hebben om een ‘ketterse synagoge’ van binnen te zien. Daarmee ging hij verder dan de katholieke kerk zelf, die toestond om het huwelijk van andersdenkende verwanten bij te wonen omdat dit nu eenmaal moeilijk te vermijden was.¹⁴⁴ In Dusseldorpius’ onverzoenlijke ogen was het ronduit schandelijk dat zijn nichtje haar huwelijk op een andere wijze liet voltrekken dan ‘onze gemeenschappelijke voorouders’ dat hadden gedaan.¹⁴⁵ Zoals voor veel van zijn tijdgenoten was de breuk met het verleden in de ogen van Dusseldorpius een kwalijke zaak.¹⁴⁶ Maar het bestempelen van de gereformeerden als nieuwkomers op het religieuze

¹⁴¹ Janssen, *The Dutch Revolt and catholic exile*, p. 175.

¹⁴² Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 343: ‘Sciebam enim quam soepe me ad sacerdotium suscipiendum sollicitasset quod fugiebam qui maxime.’ (Want ik wist immers hoezeer hij [Sasbout Vosmeer] erop gebrand was dat ik het priesterschap op mij zou nemen, iets waaraan ik met alles in mij probeerde te ontkomen.)

¹⁴³ Ibidem, fol. 84: ‘Patruum habebam pessimum haereticum’. Behalve dat zijn oom een ‘ketter’ was, zou hij Dusseldorpius tijdens zijn ballingschap in Brabant ook nog eens beroofd hebben van enkele erfenissen; *Annales*, dl. 2, fol. 84. Dat zal de verhouding ook niet ten goede zijn gekomen.

¹⁴⁴ Zoals Dusseldorpius ook zelf in zijn *Annales* vermeldde: ‘Non tamen negamus quin ex causa alicui permitti possit semoto scandalo quod inter notos difficile est evitare’; *Annales*, dl. 2, fol. 345.

¹⁴⁵ Ibidem, fol. 84: ‘me autem indignare debere quod alio modo matrimonium contraherent quam universi maiores nostri contraxissent.’

¹⁴⁶ De Amsterdammer Jan Michiel Louffszn (1533-1609), bijvoorbeeld, vroeg in zijn testament van 25 juli 1572 zijn kinderen om zich te voegen ‘nae den ouden weeghen die onsen oulders hebben

toneel was ook een strategie om hen weg te zetten als vreemdelingen, als niet-Nederlanders – net zoals de gereformeerden dat deden door te hameren op de katholieke loyaliteit aan de paus in Rome.¹⁴⁷ Deze aanvalsstrategie bleef lang populair. De jezuïet Franciscus Mijleman (1610-1667) paste nog in de tweede helft van de zeventiende eeuw een vergelijkbare tactiek toe toen hij in 1664 in zijn manuscript *Ommelands-Eere*, over het katholieke verleden van de Groninger Ommelanden, sprak van ‘de alreeds ingesloopen ketterijen, soo van Luther als van Calvin ende Menno ingevoerd, door *uutheemsche*, nieuwsgierige, opgeblasen, eijgen latdunckende geesten’ (cursivering CL). Tegenover deze vreemde binnendringers stelde hij ‘de vrome catholijcke *patriotten* van de Ommelanden’ (cursivering CL).¹⁴⁸

Anders dan zijn trouweloze verwanten was Dusseldorpius loyaal gebleven aan de oude religieuze orde. Die trouw ging boven alles en iedereen, zo wreef hij zijn oom tot slot nog eens extra in:

[...] ik voegde eraan toe, dat de katholieke religie zo nauw met mijn wezen verbonden was, dat ik bereid was omwille van haar ieders gunst en elk erfgoed te verliezen, ja, zelfs mijn bloed te vergieten.¹⁴⁹

ghewandelt’; NA, Familiearchief Heereman van Zuydtwijck, toegang 3.20.23, inv.nr. 461, Holografisch testament waarbij Jan Michiel Louffs wijze lessen geeft aan zijn kinderen, met bevestiging door hem uit 1597. De Haarlemse klop Lysbet Ban en haar broers en zussen werden door Oly geprezen omdat zij de opvattingen van hun ouders respecteerden en volgden, onder meer ‘nae t’geloof ende Godsvruchticheyt’; *Levens der Maechden*, ‘Leven van Lysbet Jans Ban’, dl. 3, fol. 176r. Zie ook Judith Pollmann, *Memory in early modern Europe, 1500-1800*, Oxford 2017, p. 1; Carolina Lenarduzzi en Judith Pollmann, ‘Het vaderlands verleden in de zeventiende eeuw. Inleiding’, in: *De Zeventiende Eeuw* 29 (2013), p. 148-153, spec. 150.

¹⁴⁷ Een andere door Dusseldorpius gehanteerde methode was die van de negatieve identificatie: hij schilderde het calvinisme voortdurend als iets slechts af, met als gevolg dat het katholicisme automatisch het goede vertegenwoordigde.

¹⁴⁸ Mijlemans handschrift bevindt zich in de Groninger Archieven, Register Feith Handschriften, toegang 2043, inv.nr. 163, *Ommelands-Eere of enige nagelaten gedenkwaardige overblijfselen van de gepleegde aldaar godsdienstigheid onder Rooms katholieke voorouderen, hier en daar, na de reductie tot heden toe op verscheiden plaatsen noch te vinden. Opgeraapt en bijeen vergaart door Franciscus M(ijleman) S.J. anno 1664*. Voor dit boek heb ik gebruik gemaakt van de becommentarieerde transcriptie van A. Pathuis, ‘Het handschrift “Ommelands Eer” van pater Franciscus Mijleman s.j., missionaris der Ommelanden 1639-1667’, in: *AGKKN* 7 (1965), p. 1-110. Voor het citaat zie p. 29 en 30. Mijlemans retorische insteek verbaast overigens niet, opgeleid als hij was in het Zuiden waar het typeren van de gereformeerden als vreemdelingen en nieuwlichters een beproefd middel was om hen onderuit te halen.

¹⁴⁹ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 84: ‘[...] addens tanti mihi esse religionem catholicam ut eius caussa paratus essem cuiusvis gratiam et haereditatem perdere, imo et sanguinem profundere.’

In plaats van te zoeken naar een gemeenschappelijke ‘identifier’, zoals bijvoorbeeld de familieband met zijn oom, cultiveerde Dusseldorpius juist het religieuze conflict tussen hen. In het vervolg van zijn persoonlijke geschiedenis maakte hij van het conflict zelfs de aanleiding tot een ernstige aanvaring met de bredere buitenwereld. Volgens Dusseldorpius ging tijdens het bruiloftsmaal, waarvoor hij vanzelfsprekend ook had bedankt, zijn opmerking over tafel. Zoals dat gaat als de drank rijkelijk vloeit (aldus Dusseldorpius), werden zijn woorden steeds meer aangedikt. Uiteindelijk ging het gerucht rond dat hij niets liever zou willen dan in de strijd voor het katholieke geloof protestants bloed te vergieten. Deze versie kwam ook het Hof van Holland ter ore, dat meteen opdracht gaf om Dusseldorpius gevangen te zetten. Zover kwam het uiteindelijk niet, omdat getuigen bevestigden dat zijn woorden verdraaid waren. Het is wel duidelijk dat Dusseldorpius in zijn weergave van het incident zijn retorische expertise inzette om een wij-zij gevoel te creëren, met zichzelf in de hoofdrol als standvastige strijder voor het ware geloof. Maar naast alle retoriek zat de schrik er bij Dusseldorpius ook daadwerkelijk goed in: na het gebeurde verruilde hij zijn geboortestad Leiden voor het tolerantere Utrecht. Uiteindelijk emigreerde hij naar Keulen.¹⁵⁰

In zijn *Annales* presenteerde Dusseldorpius zichzelf voortdurend als een ‘ketterhater’. De afkeer van zijn gereformeerde stadsgenoten spat van praktisch elke bladzijde af. Toch verraadt zijn verslaggeving over het oproer waar zijn toenmalige woonplaats Utrecht in 1610 mee te maken kreeg, dat zelfs deze rabiante katholiek soms bereid was om de kloof met de gereformeerden te slechten. Tussen 1598 en 1618 werd Utrecht beheerst door politieke en religieuze onrust. De vrijzinnige tak van de gereformeerde kerk lag voortdurend overhoop met de orthodoxe vleugel, met als gevolg dat Utrecht als enige stad in de Republiek twee gescheiden gereformeerde kerken kende: die van de libertijnse ‘duifhuisianen’, en die van de rechtzinnige ‘consistorialen’. Zoals Benjamin Kaplan heeft aangetoond, ging het verschil in religieuze opvattingen gepaard ging met een verschil in sociaal-economische achtergrond.¹⁵¹ De orthodoxe vleugel had vooral aanhang onder de bourgeoisie, die via de schutterij streefde naar een herstel van de vroegere politieke macht van de gilden. De libertijnse tak, daarentegen, was populair bij de edelen en regenten die de dienst uitmaakten in de Staten en de magistraat. De religieuze controverses waren, met andere woorden, onlosmakelijk verweven met socio-politieke spanningen. Telkens wanneer de overheid de belastingdruk wilde opvoeren om de oorlog tegen Spanje te financieren, kwamen deze onderhuids smeulende conflicten aan de oppervlakte. Dat gebeurde in 1588, 1606 en op grotere schaal in

¹⁵⁰ Ibidem, fol. 85-86.

¹⁵¹ Kaplan, *Calvinists and Libertines*.

1610, toen burgers uit de middenklasse, consistorialen en gereformeerde schutters een brede coalitie vormden om de bestuurlijke bakens te verzetten. Op 21 januari ging deze groep malcontenten over tot actie. Gewapend trokken zij op naar het stadhuis, waar de zittende raadsleden werden vervangen door nieuwe en de aanvoerders van de schutters, Dirk Canter en Hendrik van Helsdingen, werden benoemd tot nieuwe burgemeesters.¹⁵²

Dat de katholieke Utrechters een wezenlijke bijdrage hebben geleverd aan de coup van 1610 staat wel vast.¹⁵³ Een belangrijke aanwijzing hiervoor is dat het ‘Recueil van alle de poincten ende remonstrantien’, een officiële samenvatting van de eisen van de burgerij die op 18 februari werd aangeboden aan de stadhouder en de gecommiteerden der Staten Generaal, bestuursambten openstelde voor aanhangers van de katholieke religie.¹⁵⁴ Deze hoogst ongebruikelijke bepaling kan niet anders worden gezien dan als een tegemoetkoming aan de ‘papisten’. Hun rol in het oproer was kennelijk belangrijk genoeg om ze niet voor het hoofd te stoten.¹⁵⁵ Het leverde de katholieken echter weinig op. Om het eigen gezag te laten gelden, maar ook omdat het nieuwe bestuur dreigde Utrecht los te maken van de Republiek – een ontwikkeling die mede in Frankrijk en Engeland met zorg werd gadeslagen – schaarden de Staten Generaal zich al snel aan de zijde van de Utrechtse Staten. Na talrijke schermutselingen over en weer en dreiging met militair ingrijpen, trok het nieuw benoemde stadsbestuur uiteindelijk aan het kortste eind. Enkele maanden na de coup werd het oude

¹⁵² De benoeming van Canter heeft vaak bevreemding gewekt: afkomstig uit de elite, stond hij bij het omverwerpen van het calvinistische bewind in 1588 aan de kant van de libertijnen. Tussen 1588 en 1592 was hij viermaal burgemeester. Daarna was hij tot 1598 raadsheer in het Hof van Utrecht. In 1610 duikt hij opeens op als aanvoerder van de orthodoxe schutters, aan de andere kant van het socio-politieke spectrum dus. Als echter het oproer van 1610 niet religieus maar sociaal-economisch moet worden verklaard, betekende de rol van Canter in 1610 niet noodzakelijkerwijs dat hij in religieus opzicht van de libertijnse naar de orthodoxe vleugel was overgestapt. Zie Pollmann, *Een andere weg naar God*, p. 292, n. 143.

¹⁵³ Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken*, dl. 1, p. 102; D.A. Felix, *Het oproer te Utrecht in 1610*, Utrecht 1919, p. 15-16; I. Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht*, Amsterdam 1950, p. 71; J. den Tex, ‘De Staten in Oldenbarnevelts tijd’, in: H.L.Ph. Leeuwenberg en L. van Tongerloo (red.), *Van Standen tot Staten. 600 Jaar Staten van Utrecht, 1375-1975*, Utrecht 1975, p. 51-89, spec. 70-72; Kaplan, *Calvinists and Libertines*, p. 242.

¹⁵⁴ Felix, *Het oproer te Utrecht in 1610*, Bijlagen, p. IV.

¹⁵⁵ De nieuwe raad was echter minder radicaal dan de burgers die haar in het zadel hadden geholpen. In het besluit over het Recueil van 23 februari bepaalde zij dat bestuurders wel degelijk ‘van de gereformeerde religie’ moesten zijn; Felix, *Het oproer te Utrecht in 1610*, Bijlagen, p. XIII.

bestuur in ere hersteld.¹⁵⁶ **[Afb. 12 Anoniem, Spotpenning over het oproer in Utrecht in 1610: op de voorzijde graven Canter en Van Helsdingen een kuil; op de achterzijde vallen beide mannen in hun eigen kuil, terwijl de Spanjaard op de achtergrond in zijn vuistje lacht, Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-VG-1043.]**

Als inwoner van Utrecht maakte Dusseldorpius de onlusten van dichtbij mee. Hij schreef meerdere bladzijden vol over de elkaar in rap tempo opvolgende politieke verwickelingen, waarbij hij zich merkbaar betrokken voelde, maar die hem tegelijkertijd inspireerden tot een opvallende visie op het monsterverbond waarin steile calvinisten streden voor dezelfde zaak als zijn katholieke geloofsgenoten. In plaats van zijn gebruikelijke wij-zij retoriek, sprak Dusseldorpius ineens goedkeurend over *alle* Utrechters die zij aan zij samenwerkten voor een beter bestuur van hun stad, alsof er geen religieuze tegenstellingen bestonden.¹⁵⁷ Dat de nieuw geïnstalleerde gereformeerde magistraat volgens Dusseldorpius serieus overwoog om de stad onder de macht van de katholieke Aartshertogen te brengen, zal het gevoel van eensgezindheid dat hij ervoer ongetwijfeld hebben bevorderd.¹⁵⁸

Toen eind april de oude magistraat in strijd met de tussen de Staten Generaal en de nieuwe raad gemaakte afspraken op het pluche terugkeerde, was de Utrechtse burgerij daar zo verontwaardigd over dat Dusseldorpius haar zelfs weemoed naar de Spaanse overheerser toedichtte, en wel naar een man waar zelfs de meeste katholieken maar met weinig plezier aan terugdachten:

Ernestus [Ernst Casimir van Nassau, de commandant van het door de Staten Generaal gestuurde garnizoen, CL] [...] beval de magistraat zijn ambt neer te leggen, waarna hij de oude magistraat volledig in zijn macht herstelde. Dit gebeurde onder groot rumoer van de

¹⁵⁶ Over het feitelijk verloop van het oproer zie Felix, *Het oproer te Utrecht in 1610*; Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie*; Den Tex, 'De Staten', p. 70-77; Kaplan, *Calvinists and Libertines*, p. 196-228; Pollmann, *Een andere weg naar God*, p. 155-163.

¹⁵⁷ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 349: 'tota civitas Trajectensis in armis fuit contra magistratus [...]'. De katholieken hielpen ook mee de stad te verdedigen tegen de troepen die de Staten Generaal stuurden, *Annales*, dl. 2, fol. 350: 'Trajectenses omnes graviter in restaurandis moenibus laborant'. Felix, *Het oproer te Utrecht in 1610*, p. 30, en Den Tex, 'De Staten', p. 74, bevestigen dat de katholieke gemeenschap inderdaad bijdroeg aan de verdediging van de stad.

¹⁵⁸ Den Tex, 'De Staten', p. 75, bevestigt het op het eerste gezicht onwaarschijnlijke scenario dat de nieuwe raad overwoog om de stad onder het gezag van de katholieke Aartshertogen te brengen.

burgers, die zeiden dat Alva vergeleken met de Staten een voortreffelijk man was geweest: hij was immers zijn afspraken nagekomen terwijl de Staten deze zonder enige reden schonden.¹⁵⁹

In december 1610 poogden enkele ‘calvinistas consistoriantes’ de mislukte revolutie nieuw leven in te blazen maar hun plannen werden tijdig verijdeld. De samenzweerders werden door de overheid gruwelijk gemarteld, wat voor Dusseldorpius opnieuw een aanleiding was om Alva ten tonele te voeren:

De burgers vonden het een schandelijke zaak dat medeburgers hen deze dingen aandeden. Er werd geroepen dat de Spanjaard mild was geweest, Alva een vrome heerser; de Staten daarentegen bestempelden zij als zeer wrede tirannen.¹⁶⁰

Normaal gesproken hadden dergelijke vergelijkingen tot doel om aan te geven hoe verschrikkelijk de tegenstander – in dit geval de Staten – te keer ging, namelijk nog erger dan de Spanjaarden. Dit kan Dusseldorpius, die behalve koningsgezind ook een aanhanger van Alva was, niet bedoeld hebben.¹⁶¹ Met het ophalen van de herinnering aan Alva wilde Dusseldorpius juist aangeven hoezeer de burgers van Utrecht in deze tumultueuze periode op één lijn stonden met hun katholieke stadsgenoten: niet alleen zij, maar *alle* inwoners verlangden terug naar de tijd dat Spanje nog aan het roer van de Nederlanden stond. Daarmee suggereerde hij dat de gereformeerde Utrechters zijn katholieke versie van de Opstand alsnog voor waar erkenden. Paste Dusseldorpius hier een retorische truc toe om alsnog het katholieke gelijk te halen, of weerspiegelden deze passages wellicht een sprankje hoop op een katholieke restauratie? Toen Dusseldorpius zijn dagboek aantekeningen in 1615 omwerkte tot de *Annales*, voegde hij aan zijn verslag over het oproer in ieder geval toe dat de Utrechtse katholieken aanvankelijk voordeel verwachtten van het oproer, maar dat zij al snel van een koude kermis thuis kwamen.¹⁶²

¹⁵⁹ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 350: ‘Ernestus [...] magistratum officio discedere iubet veteremque in integrum restituit magno murmure civium qui Albanum pre ordinis mitem virum fuisse dicerent utpote qui pacta servarat quae ordines nulla de causa violabant.’

¹⁶⁰ Ibidem, fol. 361: ‘Res erat invidiosa apud cives haec a concivibus fieri; clamabatur Hispanum clementem fuisse, Albanum pium principem; ordines vero crudelissimos tyrannos nominabant.’

¹⁶¹ Zo spreekt hij bijvoorbeeld naar aanleiding van Alva’s vertrek uit de Nederlanden en bij de gelegenheid van zijn overlijden buitengewoon lovende woorden over de hertog; *Annales*, dl. 1, fol. 333, 571. Aan de dood van Filips wijdt hij een onevenredig aantal bladzijden, alleen de dood van Vosmeer krijgt meer aandacht in de *Annales*. Ook hier stapelen de lofuitingen zich op; *Annales*, dl. 2, fol. 104-109.

¹⁶² Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 349.

Wat dreef Utrechtse burgers van alle gezindten in elkaars armen? Daarover liet Dusseldorpius geen twijfel bestaan: het waren de kwalijke praktijken van de libertijnsgezinde politieke elite, die uitsluitend op het eigen gewin uit was. Bijna een bladzijde lang spuwde hij zijn gal over de onbeschaamde wijze waarop de bestuurders hun zakken vulden terwijl de bevolking zuchtte onder de zware belastingdruk. In die zin bevestigen de *Annales* Kaplans conclusie dat het Utrechtse oproer van 1610 economisch in plaats van religieus was bepaald.¹⁶³ Die conclusie verklaart ook waarom Dusseldorpius de anders zo gehate orthodoxe predikanten en hun volgers zo welwillend bejegende, terwijl de katholieke gemeenschap qua religieuze vrijheid toch meer van het vrijzinnige kamp had te verwachten. De consistorialen die door de overheid werden gefolterd, waren in zijn ogen opeens slachtoffers. Terwijl hun lichamen met martelwerktuigen uiteen werden gereten, voegden zij hun beulen op moreel superieure toon toe: ‘Wrede wolven, drinkt dan dit onschuldige bloed als jullie dorst hebben’.¹⁶⁴ Dusseldorpius maakte hier een opmerkelijke draai: hij verleende de orthodox-gereformeerden de martelaarsstatus die hij normaal gesproken reserveerde voor de katholieke slachtoffers van diezelfde gereformeerden. Een strategie die hij gewoonlijk volgde om de Utrechtse katholieken en consistorialen te verdelen, diende hier dus juist om die kloof te dichten. Zelfs de religieuze identiteit van een uitgesproken katholiek zoals Dusseldorpius was dus niet in beton gegoten.

Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik aan de hand van drie glippers en hun familie onderzocht hoe individuele katholieken hun overstap van een dominante naar een ondergeschikte cultuur beleefden. Via hun overwegingen heb ik geanalyseerd wie zich na de Reformatie katholiek bleef voelen en waarom. De families Buyck, Van Veen en Dusseldorpius volgden afwijkende paden om zich aan de nieuwe realiteit aan te passen zonder in hun eigen beleving het oude

¹⁶³ Kaplan, *Calvinists and Libertines*, p. 240-250. In de oudere literatuur werd algemeen aangenomen dat het conflict tussen Arminius en Gomarus over de predestinatie de oorzaak was van het oproer van 1610. Kaplan heeft echter aangetoond dat het omgekeerde het geval was. Door het oproer in 1610 te ondermijnen, jaagden de vrijzinnige Utrechtse predikanten de burgers juist hun eigen kerken uit, regelrecht in de armen van de contraremonstranten, die vóór 1610 weinig voet aan de grond hadden in Utrecht. Dusseldorpius' lezing van het gebeurde onderschrijft deze conclusie. Zie ook Pollmann, *Een andere weg naar God*, p. 157-158; Lenarduzzi, ‘Res catholicorum’, p. 32-42.

¹⁶⁴ Dusseldorpius, *Annales*, dl. 2, fol. 361: ‘crudeles lupi bibite sanguinem innocentem quem sititis.’

geloof te verloochenen. Wat opvalt, is dat ieder van hen daarbij een andere grens trok. Wat voor de één een wezenlijke voorwaarde was voor het lidmaatschap van de katholieke subcultuur, was dat voor de ander soms allesbehalve. Door de overlevingsstrategieën van de glipper-families te analyseren, hebben we inzicht verkregen in de aard en de samenstelling van de katholieke subcultuur. Een groter contrast tussen de militant-katholieke opvattingen van Dusseldorpius en het crypto-katholicisme van Simon en Pieter van Veen is nauwelijks denkbaar. Waar de één bijna een tegencultuur representeerde, is de ander nauwelijks van de mainstream te onderscheiden. Dat de gebroeders van Veen zich in laatste instantie net zo goed als aanhangers van de oude kerk beschouwden als Dusseldorpius, maakt zichtbaar dat katholieken er in sterk uiteenlopende soorten en maten waren. De katholieke subcultuur was zelfs zo pluriform, dat in de ogen van katholieke haviken sommige accomoderende geloofsgenoten niet eens tot de katholieke gemeenschap behoorden. De onderlinge verschillen tekenden zich bovendien vrijwel meteen na het uitbreken van de Opstand af. Zelfs in glipper-families, waar de loyaliteit aan de kerk van Rome buiten kijf stond, maakten kinderen niet automatisch dezelfde radicale keuze als hun ouders enkele jaren eerder hadden gedaan. Het valt op, dat in die generatie het verlangen om tot de elite te blijven behoren een belangrijke drijfveer was om de katholieke identiteit soms buiten spel te zetten. Met de herinnering aan een leven in het centrum van de macht nog vers in het geheugen, was het des te moeilijker om een leven in de periferie te accepteren. Waar in dit opzicht de grens werd getrokken verschildte evenzeer. Voor Nicolaas Buyck leverde het studeren aan een calvinistische universiteit al ernstige gewetensbezwaren op; de broers Van Veen rekten de katholieke grens zo ver op dat de buitenwereld hen voor calvinist versleet; *hard liner* Dusseldorpius deed geen enkele concessie, waardoor hem uitsluitend een carrière in de katholieke kerk restte. Alleen op die manier kon hij nog iets van zijn vroegere sociale status verzilveren. Maar zijn onverwachte kongsi met de orthodoxe calvinisten tijdens het Utrechtse oproer van 1610 belicht, dat zelfs in het geval van een radicale katholiek de scheidslijnen tussen de verschillende categorieën onderhandelbaar waren. Wél absoluut was de ondergrens van de katholieke subcultuur. Iedereen die zich katholiek voelde, respecteerde dat met het zielenheil niet werd gespot. Hoe ver sommige katholieken tijdens hun leven ook van hun geloof waren afgedwaald, in het zicht van de dood keerden zij toch weer terug op het katholieke honk.